

ตำบล เมืองเสนาภักดิ์ เมืองโคราภักดิ์
เมืองเมืองโคกภูเก็แรวภูจนเป็นศูนย์กลาง
ของแคว้นในทางแคว้นภูเก็แรวและสัจจกนิ
และจังหวัดนครราชสีมา

เรื่องเล่าในมุมมองทางจิตวิทยา

คำขวัญพระเพทังในบทความเรื่อง
 ๔
 ๕
 ๖
 ๗
 ๘
 ๙
 ๑๐
 ๑๑
 ๑๒
 ๑๓
 ๑๔
 ๑๕
 ๑๖
 ๑๗
 ๑๘
 ๑๙
 ๒๐
 ๒๑
 ๒๒
 ๒๓
 ๒๔
 ๒๕
 ๒๖
 ๒๗
 ๒๘
 ๒๙
 ๓๐
 ๓๑
 ๓๒
 ๓๓
 ๓๔
 ๓๕
 ๓๖
 ๓๗
 ๓๘
 ๓๙
 ๔๐
 ๔๑
 ๔๒
 ๔๓
 ๔๔
 ๔๕
 ๔๖
 ๔๗
 ๔๘
 ๔๙
 ๕๐
 ๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

ในเรศอำเภอดงขลุ่ย อำเภอสว่างวีระวงศ์
อำเภอบึงนารางมีลำน้ำ ๓ สายที่มีความสำคัญ
มีความเป็นอยู่ของชุมชน ส่วนมากคือลำห้วย
ที่มีน้ำอยู่ไหลเอื่อยจากเขาพนมดงรักไหลลงสู่ที่
ลุ่มราบว่าเขตกว้างในเรศบ้านดงขลุ่ยโคก
น้ำจึงเหวี่ยง ปากโคกจนถึง ในเรศอำเภ
ดงขลุ่ย ที่ราบแถบไหลหุบเขาเป็นค่านพดด้
ซึ่งกว้างขวางของชุมชนอื่นๆ ได้ ในเรศนี้พบ
ซากโบราณสถานในเรศบ้านทุ่งจนถึง คือ
ซากหินสลักสมัยอสมนที ไหลกว้างขวาง เป็นภาพ

ธิดาก็สวธ งามน่งหนึ่งซึ่งแสงทองโพธิ์ทราบนว่า
ประจักษ์ชนโบราณที่สถูในถ้ำนั้นมิไยถือศาสนา-
จีนกู เพราะสถักเป็นภาพของพระอิศวรอุ้ม
พระอุมาประทับเหนือนหลังไท และนี่ยุขย
เกาะมาดวาทความเคารพ ต่อจากถ้ำนั้นพระก็
ไหลลงขึ้นไปทางตะวันตกเฉียงเหนือห่างถ้ำ
เกอชญูขึ้นไประจวบกับต้นแม่น้ำจูล ซึ่ง
ไหลวนแก่หุบเขาใต้บ้านท่าแก้วลงไป รุกที่
ถ้ำน้ำทั้งของมาสถักกันอยู่ในเขตก้นหล่มของโสม
พันกุ่มคองน้ำท่าลำน้ำทั้งของ ไหลลงลงขึ้นไป
ทางเหนือก็คอง ๆ ธาราคัว มีชุมชนทั้งเก่า
และใหม่กุ่มอยู่เรียงรายขึ้นไปจนถึงเขาค้อ
โศกโศกไปสถกับลำพระเพลิง

เจ้าพระเพทสิงห์ทอดม่านที่ตนเฝ้าในที่พัก
เขาคงพนมทรวงรักชอนคันกับเจ้าหญิงเขาคงพระ
ธำมณี ทางคานภควันคงจะคิดถึงใครของอำเภ
อ์คงไรขอ ในเขคอำเภอ์คงไรเจ้าหน้า
โศภณนไปกับสำน้ำห้วยสายอื่น ๆ ไม่
อาจไปทางคววันออกเจ้าผู้เขคอำเภ
อ์คงไร
แฉวากขึ้นเพนือไปบรรจบกับสำน้ำมุดใกล้
เขคบ้านคชของบรจี่อยู่ทางคววันออกกระชก
อำเภอ์คงไร คงจะทอนเจ้าพระเพทสิงห์
สำน้ำสายอื่น ๆ โศภณนไปกับสำน้ำมุดนั้น
เป็นบวิไลพินกับคววันโศภณน
เครื่องถ้วยสำน้ำถ้วยต่าง ๆ ที่โศภณนมาค้

อุทิศทั้งการบ้านเพื่อมิจะได้อ่านหนังสือได้ บกิเวณมีข้อได้
ว่าเป็นเขตที่อุทิศตนบูชาแด่เทพหนึ่งมีชื่อว่าพร
ของขุนชนโบราณและขุนชนบ้างขุนภักดิ์อยู่
อย่างพยานนั้น และบริเวณนี้เองที่การราช
การได้สร้างเรือนหอพระทานฮั่วในการ
เกษมของประชาชน ขุนชนโบราณที่สำคัญ
ในแรกนี้อยู่ในเขตอันเกษมนี้ของไซ พนจาก
ปราสาทหิน ปราสาทนี้ในสมัยพุทธปฏิมาแห่ง
และมีเมืองที่สำคัญอยู่เมืองหนึ่งคือ เมือง
กะโปะหรือเมืองปักธงไซเก่า อยู่ใกล้กับ
กำแพงกันกะตุ เป็นเมืองรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า
เขตรอบนอกกำแพงเมืองไปทางทิศใต้ราว ๕๐๐
ชวา ๑๒๐๗๕๕ เมตร มีปราสาทสระหิน
กัณฑ์ แต่คงได้เพี้ยนอย่างผิดที่กว่าเมือง
โบราณและขุนชนโบราณในตำนานเรียวจิน
ในสมัยชองบู๊ และจากการศึกษาจากศาสน
สถานหลายแห่งรวมกันคือพบว่าประชาชน
เหล่านั้น มีถิ่นกำเนิดอยู่ทางทิศเหนือ
ภาคกลางของศาสนาฮินดู

➤ เมืองโบราณและขุนชนโบราณกล่อ
จนศาสนาฮินดูมาเป็นปราสาทหิน ปรางค์กู่ใน
เขตลุ่มน้ำลำพระเพลิงนั้น นอกจากเป็น
เพราะว่าท้องที่ในเรณูนครมีที่ราบลุ่มอุดมสม
บูรณ์แล้ว ยังเป็นเพราะอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำ
พยานนั้นโบราณ คือมีเส้นทางโบราณที่ผ่าน

จากเขตอำเภอภักดีบุรีในจังหวัดบุรีรัมย์บุรี
ผ่านช่องเขาพนมกวนเข้าสู่อำเภอเมืองร้อย
ไร่หรือโคกขามทิศตะวันออกเมืองอื่น ๆ ในอีสาน
อีกด้วย

ชุมชนในเขตอำเภอเมือง

การศึกษากาหาชุมชนโบราณตามลุ่ม
น้ำจึงควรจำต้องกินเขตแดนเข้าไปในเขต
อำเภอหนองบัวระเหวจังหวัดบุรีรัมย์ เพราะดินบ
จิตรราชอยู่ในเขตนี้

ถ้าพิจารณาเริ่มแรกที่ลุ่มน้ำในเขตบ้าน
และบ้านกระสัง บริเวณที่ลุ่มน้ำนี้เป็นเขื่อน
ที่ราบในหุบเขาใหญ่ มีทิศของสูงชันอันค
ทางด้านเหนือตะวันออก และด้านใต้จาก
บริเวณที่สูงลงสู่ลำน้ำมีลำน้ำลำชีลงลาดลง
ไหลลงสู่ที่ราบต่ำเป็นลำห้วยกระ โขงขึ้นไป
ทางตะวันตกเฉียงเหนือ ผ่านบ้านสระตะ
บ้านสระยาง บ้านท่าพยอมบก บ้านกระ ต่อ
จากนั้นก็ไหลขึ้นไปทางเหนือ ผ่านบ้านสระ
บ้านสระตะเคียน บ้านบุระผล บ้านชีงะ
บ้านตาเงิน บ้านโคกน้อย บ้านใหม่ อยู่
ที่ราบลุ่มของลำน้ำมูลในแถบบ้านโคกโ
ต่อจากนั้นก็ไหลเข้าไปทางทิศตะวันตกเฉียง
เหนือ ขวางกับลำน้ำมูล ผ่านบ้านสระโ
ไปบรรจบกับลำน้ำพยอมซึ่งเป็นลำน้ำมูล
ที่บ้านสระพยอมก็ให้มาพบกับลำคลองโ

ฉวาง ซึ่งโหลขนาดที่สูงทากันครว้นสก
เมืองใต้ที่บ้านน้ำคณบง กษัตริย์บ้านน้ำ
ไว้ทัน วรขึ้นไปทางเหนือของเมืองฉวาง
ลำน้ำคณบงออกมายาว ๒ ศาต พึ่งไปทาง
ตะวันออกของเมืองน้ำคณบงเป็นลำน้ำเค็ม อีกสาย
หนึ่งวกขึ้นเหนือลำน้ำคณบงขึ้นทางบ้าน
ฉวางลงไปบรรจบกับลำน้ำมูล คือสหกัน
สงคราม

ชุมชนโบราณที่พบแหล่งมากในลุ่มน้ำ
ลุ่มน้ำคณบงคณบงน้ำในเขตอำเภอนางรอง
ซึ่งชุมชนเป็นชุมชนเมืองใต้ ทำเมืองเป็น
รูปวงกลมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๗๐๐ เมตร
ตั้งอยู่ในระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๔°๔๖' เหนือ
และเส้นแวงที่ ๑๐๒°๑๙' ตะวันออก มีลำน้ำ
ชีของลุ่มน้ำคณบง ซึ่งโหลขนาดที่ก้นครว้นสก
โหลน้ำคณบงเป็นเมืองแบบทวารวดี แต่
เมืองนี้อาจยังไม่มีการสำรวจกัน จึงสันนิษฐานไม่
ได้ว่าเริ่มแห่งเมือง

ท่าบองเมืองบ้านเมืองใต้มาทางทิศ
ตะวันออกเฉียงใต้ ๔ กม. มีเมืองโบราณรูป
สี่เหลี่ยมมีขนาด ๕๕๐×๔๕๐ เมตร เมือง
ตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๔°๔๔' เหนือ
และเส้นแวงที่ ๑๐๒°๑๙'๓๐" ตะวันออก
จากบันทึกโบราณเมืองฉวาง มีชุมชนเมือง
เล็ก ๆ ตั้งอยู่ตรงกลางเมือง เมืองที่ปรากฏใน

ภาพลัทธิทางศาสนาที่มีผู้นำ ๒ ชื่นขึ้นใหม่เป็นรูป
วงกลม ลักษณะเป็นเมืองแบบทวารวดี แต่
ยังไม่มีการสำรวจกันนักว่าชุมชนเมืองนี้
เป็นบ้านน้ำคณบง บ้านน้ำคณบงของเมืองนี้เป็น
ที่ลุ่มและยาวของลำน้ำคณบงที่ลุ่มต่ำของหนองโสน
หนองพาดหนองพาด หนองพาดหนอง โสนเป็น
ลำน้ำของลำน้ำชีวาช บริเวณนี้มีร่องรอย
ของชุมชนโบราณในทางทิศตะวันออกของเมือง
เขตบ้านโนนกลาง บ้านน้ำคณบง บ้าน
บ้านน้ำคณบง มีร่องรอยของชุมชนเมืองเก่า
ของโบราณ ผ่านที่ลุ่มต่ำและที่ดอนน้ำคณบง
โบราณในทิศตะวันออกไปสู่ปราสาทบ้านดอน
หัก ปราสาทบ้านดอนหักตั้งอยู่ในบริเวณคัน
ที่สี่เหลี่ยมคี่ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑๓๐๐×
๔๕๐ เมตร ตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๔°๔๕'
เหนือและเส้นแวงที่ ๑๐๒°๒๕'๓๐" ตะวัน
ออก เป็นปราสาทของลุ่มน้ำคณบง
บ้านดอนหักยังมีร่องรอยของชุมชนเมืองเก่า
ของลุ่มน้ำคณบงที่ลุ่มน้ำคณบงในเขตปราสาท
และแนวของลำน้ำคณบง

ทิศจากปราสาทบ้านดอนหัก หักขึ้น
ไปทางเหนือก็มีปราสาทชุมชนโบราณที่
ใหญ่โตพอเป็นเมืองได้ มีร่องรอยของ
ชุมชนเล็ก ๆ บางแห่งมีชุมชนใหญ่โตกับ
อยู่เป็นระยะไปทางลำน้ำคณบงของลุ่มน้ำคณบง
กับลำน้ำคณบง

เหนือบ้านเหนือห้วยช้างป่า ๕ ก.ม. มีเมืองโบราณรูปกลมรีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๕๐๐ เมตรอีกเมืองหนึ่ง ตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๔°๔๔' เหนือ และเส้นแวงที่ ๑๐๒°๔๔' ตะวันออก บริเวณเมืองมีป่าประชิดวันทวี่ตั้งอยู่กลางเมือง ทิวเมืองมีภูเขา ๒ ลูก เป็นลักษณะของเมืองแบบทวารวดี อีกเช่นกัน เมืองนี้มีสำนักหัวธำโรง ซึ่งใหญ่มาก ศรัทธาคนจึงพากันมาบูชาโบราณ ในเขตบ้านหนองโพนผกเฉียงบริเวณฝั่งตรงข้ามกับหนองไปทางตะวันออกไปประมาณ ๓ กิโลเมตรจากเมืองบ้านประชิดวันทวี่นี้อีกเช่นกัน ยังไม่มีการสำรวจหาอายุที่แน่นอนของหัวเมือง คือ เมืองบ้านประชิดวันทวี่ไปทางตะวันออกตามลำน้ำห้วยธำโรงก็พบชุมชนเล็ก ๆ รูปกลม มีสระน้ำอยู่ทางทิศตะวันออกอีกแห่งหนึ่งที่บ้านธำโรง

เหนือบ้านประชิดวันทวี่ไป ๘ ก.ม. เข้าไปในเขตอำเภอดำรงวิทยะโกวิททางรถไฟ มีร่องรอยของเมืองเก่าขนาดเล็กเมืองหนึ่งรูปกลม ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๕๕๐ เมตร ว่างรอบอยู่ศูนย์กลางก็เห็นที่ เมืองนี้ตั้งอยู่ในเขตบ้านเก่า ตำบลทุ่งในทางทิศตะวันออก ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๔°๔๔' เหนือและเส้นแวงที่ ๑๐๒°๔๒' ตะวันออก ลักษณะเป็นเมือง

แบบทวารวดี ทางใต้ของหัวเมืองมีสระน้ำสี่เหลี่ยมอยู่ในเขตบ้านหัวหนอง บริเวณนี้มีลำน้ำห้วยกระเคียนไหลจากตะวันตกมา ระหว่างหัวเมืองกับสระสี่เหลี่ยมออกไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ ประมาณ ๕ ก.ม. ก็ มีสระน้ำขนาดใหญ่รูปสี่เหลี่ยมเกือบใหญ่เท่า สระสี่เหลี่ยมนี้กำลังมาลงลำน้ำห้วยกระเคียนใหญ่อยู่ในเขตบ้านเมืองเก่า ชาวบ้านเรียกว่าสระเมืองเก่า เนื่องจากเส้นทางไม่สะดวก ไม่อาจจะเข้าไปสำรวจได้ แต่ได้ความจากชาวบ้านในเขตอำเภอดำรงวิทยะโกวิทว่า บริเวณชุมชนโบราณนี้มีซากปรักหักพังที่ขุดพบมีอิฐฉาบเคลือบอยู่ ซึ่งพบสันนิษฐานได้ว่าเป็นของในสมัยทวารวดี

เหนือเมืองบ้านเก่าไปทางตะวันออกเฉียงเหนือราว ๕ ก.ม. มีลำห้วยอีกลำหนึ่งชื่อห้วยกระรอไหลจากที่สูงทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ขนานไปเหนือลำน้ำห้วยกระเคียนที่ผ่านเมืองบ้านเมืองเก่า ไปออกอ่ามน้ำลำปลาหมากทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ บริเวณที่ลำน้ำห้วยกระรอผ่านไปนั้นมีเมืองโบราณรูปกลมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๕๕๐ เมตร เมืองหนึ่ง ตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๔°๑๒' เหนือ และเส้นแวงที่ ๑๐๒°๔๔' ๑๐" ตะวันออก ชาวบ้านเรียกเมืองบ้านกระรอ อีกชื่อเมือง

เป็นแบบเมืองทวารวดี สมเด็จพระเจ้าตากม
พระบรมราชานุวัตรก็ ได้มาเสด็จมา
ให้ทราบด้วยว่า ที่เมืองนี้มีธรรมจักรก่อ
อยู่ แต่ก็ให้ทราบในเวลาต่อมาว่าให้มีผู้ทำ
เอาเข้ามาไว้ที่กรุงเทพ ฯ แล้วก็ไม่รู้ทำอยู่
ที่ไหน เพราะฉะนั้นเมืองนี้จะเป็นเมืองใน
สมัยทวารวดีนั้น

จากสถานีหัวหมาก มีลำน้ำห้วย
แดงไหลขึ้นไปทางตะวันตกของเมืองเหนือ
ผ่านบ้านละมั่งพริก บ้านโนนแดงไป
ออกอ่าวลำปาวมาก ในเขตบ้านโพธิ์
กุ่มมีลำน้ำหนอง ออกอ่าวลำปาวมาก
ประมาณ ๑ กม. มีลำน้ำห้วยตะกวดไหล
จากตะวันตกของลำน้ำห้วยหมากมา
อ่าวลำน้ำห้วยหมากมาบรรจบกับลำน้ำห้วย
แดงนี้ มีเมืองโบราณรูปกลมขนาดเส้นผ่า
ศูนย์กลาง ๕๕๐ เมตร ตั้งอยู่เมืองหนึ่ง
ด้านหนึ่งในทางภูมิศาสตร์อยู่ระหว่างเส้นรุ้ง
ที่ ๑๕° ๐๖' เหนือ และเส้นแวงที่ ๑๐๒°
๓๑' ตะวันออก ถ้าเมืองเป็นแบบเมือง
ทวารวดี มีคูน้ำล้อมรอบ ๓ ชั้น เมืองนี้
มีเส้นกั้นแม่น้ำลำห้วยแดง แต่กับบริเวณ
วัด ๆ กับเมืองนี้ถ้าเราพบซากโบราณที่
เป็นปราสาทหินหรือสถูปวิหารแห่ง จึงพอ
มีหลักฐานได้ว่าชุมชนโบราณเหล่านี้ ควร
มีอายุสมัยทวารวดี

แต่เขตเมืองตะกวดขึ้นไป อ่าว
ลำปาวมากไหลลงสู่ที่ราบต่ำ ในทางทิศ
ตะวันตกของเหนือ ในระยะที่มีลักษณะ
คล้าย และมีลำน้ำสายอื่น ๆ ในอาณาเขต
ด้วย หลายนกในเขตบ้านตะกวด มีลำน้ำ
อีกสายหนึ่งไหลมาแต่ทางตะวันตกเฉียงใต้
มาบรรจบกับลำน้ำลำปาวมาก ลำน้ำนี้ คือ
ลำน้ำห้วยหมาก เกิดจากลำน้ำต่าง ๆ ไหล
มาบรรจบกัน บริเวณที่เป็นที่น้ำของลำน้ำ
นี้มีเมืองโบราณรูปกลมมีเมืองหนึ่งขนาด
๕๐๐×๖๕๐ เมตร อยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่
๑๕° ๐๓' เหนือ และเส้นแวงที่ ๑๐๒°
๓๑' ตะวันออก เมืองนี้มีลักษณะเป็นแบบ
เมืองทวารวดี ชาวบ้านเรียกเมืองหมาก
มีหมู่บ้านเมืองหมากตั้งอยู่ ภายในตัว
เมืองยังไม่ได้ ขุดค้นโบราณวัตถุเพื่อหาอายุ
แต่จะเดี๋ยวก่อน แต่พบซากวิหารสมัยทวารวดี
ที่บริเวณวัดสิบสองภายในเมืองหัวหมาก
นี้พบชิ้นส่วนของเทวรูปสมัยทวารวดี
ตอนใต้ความว่าเป็นของอยู่ในเมืองนั้นคือ
นอกเมือง ออกไปทางด้าน ตะวันออกของ
เมืองราว ๑ กม. มีปราสาทหินหรือสถูป
วิหารอยู่ หลักหนึ่งเก่าแก่ที่สุด เห็น
รูปร่าง จึงพอสันนิษฐานได้ว่าเมืองหมาก
เหล่านี้มีอายุร่วมสมัยกับเมืองทวารวดี

จากบ้านลุงคงก็ขึ้นลำน้ำลำปลายมาศ
ไหล ลงจีนเหนือ และตะวันออก เจียงเหนือ
ลำนํ้าไปตามที่ราบแถบๆ ของบริเวณที่ทุ่งสูง
ในเขตบ้านหนองกรวด บ้านละโว้ บ้าน
สองคอน ต่อจากนั้นก็ไหลลงใต้ทางตะวันออก
เจียงเหนือ ลงสู่ที่ราบต่ำ ผ่านบ้านละโว้
หนองตะเคาไปสู่อีกลำนํ้าหนองเหนือบ้านคาทุ่ง
ในเขตบ้านละโว้ของที่ตั้งลำน้ำลำปลายมาศผ่าน
ไปมีโคกกระเด็นโบราณสถานโบราณสมัย
อหุวิ ๓ โบราณสถานแห่งนี้มีรูปประติมา
กรรมที่ลาของเทวรูปสตรีองค์หนึ่ง เป็นที่
เลื่องชื่อในทางโบราณคดี คือรูปปั้นของ
นางสาวหรือนางละโว้

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นได้ว่า ตาม
ลำนํ้าลำปลายมาศที่มีจาก เมืองโบราณและ
โบราณสถานทั่วส่วนในภาคกลาง เช่นเป็นบ้าน
เมืองเมืองเก่าแล้วก็มีถ้ำยาวาวดี และอหุวิ
ลุมพินี เป็นชุมชนที่ถ้ำอยู่ใกล้กับลำน้ำทาง
ภาคนี้ คือต่อระหว่างบ้านเมืองโน ที่ราบสูง
โคราช และกินอาณาบริเวณใหญ่ที่ราบต่ำลุ่ม
ลว ช่อโคกใหญ่คือเขาพนมดงรัก จาก
ฝั่งตะวันออกของลำน้ำลำปลายมาศไปมีของ
ของเมืองโบราณใหญ่ในลุ่มลวมาช เป็น
ระยะๆ ไปในเขตจังหวัดบุรีรัมย์ จนถึงศรี
สะเกษ และอุบลราชธานี

ชุมชนโบราณในลุ่มลำนํ้าลุ่มลว

ทางตอนเหนือของเขตจังหวัดนคร
ราชสีมา มีลำน้ำอีกลำหนึ่งที่พบว่ามีร่องรอย
ของชุมชนโบราณก็อยู่ลุ่มลวแห่งนี้ คือลำน้ำ
สะเมก เกิดจากที่ทุ่งสูงทางเหนือของตัว
เมืองโคราช ลำนํ้าของลำนํ้านี้ไหลเข้าห้วย
ใหญ่ ห้วยสวนขวัญ ห้วยตะไค้ ไหลลงมา
ทางตะวันออกถึงได้ ผ่านบ้านฉนวน บ้าน
คาหินใหญ่ ลงมากับลำน้ำสายเล็กๆ ซึ่งไหล
มาจากทางตะวันตกเฉียงใต้ รวมเป็นลำสาขา
เจียง และลำสะเมกตามลำดับและไหลวกขึ้น
ใต้ทางตะวันออกเจียงเหนือ ผ่านบ้านหนอง
มัน ชานขึ้นไปกับลำน้ำมูล ระหว่างทางที่
ไหลขึ้นไปนั้นมีลำน้ำอีกหลายสายที่ไหลลงมา
จากทางเหนือ และตะวันออกเจียงเหนือ มา
สมทบด้วย เช่น ลำห้วยทองหลาง ไหลมาแต่
ทางตะวันออก เจียงเหนือผ่าน ท้องที่ในเขต
อำเภอบ้านใหญ่ และอำเภอขาม รวมกับลำห้วย
กระเบื้อง ลำห้วยปลาวัน ลงสู่ที่ลุ่มต่ำลุ่ม
ลวตามเป็นห้วยต่าง ห้วยหนองกระดกและ
บรรจบกับ ลำสะเมกใกล้เขตบ้านหัวไคร้
สะเมกสองฝั่งบ้านกระเบื้อง มีลำน้ำอีก
ลำหนึ่งไหลมาแต่เหนือผ่านบ้านนางว่า มา
บรรจบด้วยคือลำน้ำมูลละ ต่อจากนั้นก็ไหล
ผ่านบ้านผาหนึ่ง บ้านพองอีตัม บ้านหนอง

เมื่อ และในเขตบ้านอื่นบ้าง บ้านสอประ
ชาด ก็มีลำน้ำแยกซึ่งไหลตามลำห้วยนี้ลง
ตามารวมกับลำน้ำสะแกกรัง ลำน้ำแยกนี้ไหล
ผ่านบ้านท่าสาบเก่า บ้านหนองจิก พอถึง
บ้านหนองเรือ และบ้านพันก็มีลำน้ำห้วย
สอแก้วซึ่งไหลลงมาแก่ทางทิศเหนือตามบรรพ
ชีวิน ต่อจากนั้นก็ไหลวกขวาให้ผ่านบ้านควนบุรี
และไหลไปทางทิศตะวันออกไปบรรจบกับ
ลำน้ำมูลในเขตจังหวัดอุบลราชธานี

ในการค้นคว้าศึกษาชุมชนโบราณใน
เขตลำน้ำสะแกกรัง ผู้เขียนพบว่าบริเวณตอน
ของชุมชนโบราณอยู่หลายแห่ง ในเขตอำเภ
อซึ่งมีลำน้ำลำห้วยที่ไหลลงทางทิศมาบรรจบ
เป็นลำน้ำสะแกกรัง ลำน้ำห้วยเหล่านี้ได้แก่ ลำ
น้ำสะแกกรัง ซึ่งผ่านทางดินใต้ของบ้านเมือง
ของเก่า และไหลวกขึ้นไปรวมกับ ลำน้ำ
สาบเก่า ซึ่งไหลผ่านบ้านเสนาใหญ่ลงจากทาง
ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ แม้ว่าชุมชนเหล่านี้
มีสภาพเป็นหมู่บ้านเมืองนอกเล็กน้อย มีซากปร
กษณอยู่บ้าง เช่น ปรากฏพื้นที่ด้านนอกของ
เขตโบราณสถานที่บ้านโพน ขณะนี้เป็นของ
ของวัดลพบุรี แต่มีโบราณวัตถุบางชิ้นที่เป็น
ของเก่าแก่คนเฒ่า เช่น เภาดินเผาเคลือบ
สีน้ำตาลไหม้ลาย วาดเป็นแบบประจักษ์ เป็นดิน
เผาอย่างโรกี้ ตามโบราณคดี อำเภอสองนี้

ยังไม่ได้มีการสำรวจค้นพบบ้านโบราณสถาน
วัตถุอย่างเพียงพอที่จะนำมาทำแผนผังของ
ชุมชนโบราณ ในขณะนี้จะไม่สามารถทราบอายุ
ของชุมชนโบราณที่สัมพันธ์เหนือลพบุรีขึ้นไม่
ได้ กลุ่มของชุมชนโบราณที่หนาแน่นและ
ใหญ่โต พบในเขตลำน้ำสะแกกรัง ตอนที่อยู่
ผ่านบ้านหนองเมือง บ้านหนองเขื่อน ขึ้นไปทาง
ทิศตะวันออกของเมืองเขื่อน ๓ บ้านหนองเขื่อน
ฝั่งเหนือของลำน้ำสะแกกรัง เป็นที่ราบลุ่มเป็น
ที่อุดมสมบูรณ์ไป ตอนที่เป็นที่ลุ่มกึ่งน้ำของ
วัดของสงฆ์และชุมชนตั้งอยู่หลายแห่ง
เมืองโบราณที่สำรวจพบในเขตนี้ คือเมือง
บ้านสุข ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของลำน้ำ
ปลาบึกหรือลำน้ำห้วยกระแตเมืองก่อนที่จะไหลลง
ใต้ไปบรรจบกับลำน้ำมูลที่ปากห้วยปาก

เมืองนี้เป็นเมืองแบบการวางตัว มี
ลักษณะ แบบกอนรี ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง
๖๐๐ เมตร อยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๕° ๒๘'
เหนือและเส้นแวงที่ ๑๐๒° ๓๖' ตะวันออก
ยังไม่มีการสำรวจในเขตเมืองในขณะนี้ แต่
ตัวเมืองตั้งอยู่ท่ามกลางที่ราบลุ่มซึ่งเป็นที่
ทำการเกษตรได้เป็นอย่างดีและดิน
ชุมทางของลำน้ำหลายสาย เช่น มีลำน้ำ
กระแตเมืองและลำน้ำปลาบึก ไหลผ่านชุมชน
โบราณใน เขตอำเภอสองนา ทางทิศตะวันตก

๓๐" เหนือและต่ำกว่าที่ ๑๑๒'๔๙" ตะวัน
ออก มีผู้บ้านป่าทออยู่ทางตอนเหนือ
และบ้านหนองเรือ อยู่ทางตอนใต้ของตัว
เมือง คูเมืองทางด้านตะวันออกยังอยู่ใน
สภาพดี ชาวบ้านเรียกคลองของเดิม ไบราณ
โคกนี้ พบโพธิ์เทศเมืองเก่าที่ ทราบโพธิ์เทศนี้
เป็นของในสมัยทวารวดี แต่อย่างไรก็ตามใน
ขณะนี้ยังไม่มีการสำรวจและ คัดสร้าหาอายุ
ของตัวเมืองที่แน่นอน ด้านจากตัวเมืองขึ้น
ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือทางฝั่งตะวันออก
ของลำน้ำเวก มีศาสนสถานสมัยลพบุรี
ตั้งอยู่ ชาวบ้านเรียกปราสาทตั้งอยู่ในเขตบ้าน
กุฎยาณี และห่างจากบ้านกุฎยาณีในทางทิศ
ตะวันตกยาว ๕ กม. ก็มีปราสาทหินสมัย
ลพบุรีอีกแห่งหนึ่งตั้งอยู่ใกล้ลำน้ำห้วย
ชะอี ซึ่งไหลจากเหนือของโคกมาลงลำน้ำ
ชลประทานในเขตบ้านทับ ทางลำน้ำห้วยชะอี
ขึ้นไปทางเหนือ จะพบร่องรอย ของชุมชน
โบราณเป็นระยะๆ ไป เช่นในเขตบ้านหนอง
เรือ บ้านหนองไม้ บ้านหัวฝาย บ้านโคก
ทรายโพน บ้านเก่า เป็นต้น

จากการศึกษาชุมชนโบราณในแถบ
จังหวัดเวียงจันทน์ โดยเฉพาะในเขตอำเภอบึง
โขง อำเภอคง และอำเภอประทาย พบว่า

มีซากชุมชนโบราณมากระจายอยู่ทั่ว ส่วน
มากตั้งอยู่ตามลำน้ำลำห้วยที่ไหลลงหาบรรจบ
ลำน้ำชลประทาน พื้นที่ในเขตนี้เป็นที่ราบลุ่ม
ติดกันไปกับที่ดอนสูง มีร่องรอยของการ
ชลประทานและชลประทานขนาดใหญ่ไปทั่ว จาก
โบราณสถานวัตถุที่พบในเขตนี้แสดงให้เห็น
ว่า บ้านเมืองในแถบนี้เจริญขึ้นในสมัยลพบุรี
ลงมา เป็นแหล่งที่ทำเกษตรกรรมได้ผลดีกว่า
บริเวณแถบอื่นๆ ดังกล่าวมาแล้ว บึง
เมืองโพธิ์เทศนี้อยู่ติดเมืองกันกับที่ราบลุ่ม
พญานาค อันเป็นที่ราบลุ่มอุดมด้วยพืชทางตอนใต้
ลงมา

ชุมชนโบราณในเขตอำเภอโขง

เพื่อทราบสภาพและลักษณะทั่วไปของ
หาชุมชนโบราณในเขตจังหวัดนครราชสีมา
มา ผู้เขียนได้ถือว่าคำนี้ถูกต้องทั้งบริเวณเขต
บ้านและดิน ในเขตอำเภอจักรวาเป็นต้นไป
๘๐๐ กิโลเมตร ไปตามลำน้ำมูลซึ่งไหลขึ้นไป
ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือเข้าไปในเขต
จังหวัดบุรีรัมย์ พื้นที่ของตอนสองฝั่งน้ำ
มูลเป็นที่ลุ่มต่ำกว้างใหญ่ มีลำน้ำ ลำห้วย
หลายสายไหลจากเทือกเขาและได้มาพบกับ
ลำน้ำมูล ทำให้มีน้ำท่าอุดมสมบูรณ์
เหมาะสำหรับการเกษตรได้ผลดีกว่าตอน ๆ มี

ร่องรอยของชุมชนโบราณมากมาย บรรดา
เมืองโบราณขนาดใหญ่และสำคัญจะตั้ง
อยู่ในเขตที่อาน้ำมูลห่างไป ที่เป็นเช่น
เพราะนอกจากบริเวณที่วางอาน้ำมูล
ตัววังใหญ่และชุมชนรอบๆแล้ว อันเป็น
บริเวณที่กรมการคมนาคมติดต่อกับดินแดน
อื่น ๆ ได้สะดวกสะดวกด้วย จากภาพ
ด้านทางอากาศ และการสำรวจทางพื้นดิน
พบร่องรอยของ คันดิน คันชลประทาน
และคลองส่งน้ำสำหรับขุดกันมาตาม
อันแสดงให้เห็นว่า เป็นอันเกินสมควร
ที่บริเวณนี้เองกับนาน ไก่ทอง
กล่าวแก่เมืองอันที่สำคัญ และที่ ๆ ได้
กล่าวสำรวจกันมาแล้วทั้งนั้น

ชุมชนโบราณที่ได้สำรวจกันไว้แล้ว
แห่งแรก คือที่บ้านหินตั้งในเขตอำเภอบ้าน
ทะเล อำเภอโพนสูง บริเวณนี้พบโบราณ
สถานที่ใช้ดินมีลักษณะเป็นกลุ่ม ๆ ไปคือ
๑๖ แห่งด้วยกัน ลักษณะการมีกลุ่มการใช้
ดินก็เหมือนเช่นเดียวกันกับที่พบที่เมืองเสนา
และที่อื่น ๆ ในเขตอีสานใต้ทั่วไป เป็น
โบราณสถานที่ซึ่งไม่อาจละเลยได้ว่า เป็นของ
ในสมัย ก่อนประวัติศาสตร์ อันที่เชื่อกันอยู่
เพราะเท่าที่ผู้เรียบเรียงสำรวจพบมาตั้งอยู่ใน
บริเวณที่เป็นน้ำเป็นเมือง ที่มีน้ำขุดเข้ามาใช้

สมัยประวัติศาสตร์แล้วกัน เช่นกลุ่ม
ทางวัดสีมมา ณ บ้านหินตั้งนี้ อาจจะมีน้ำ
ใช้ใช้โดย ได้เกิดมาขุดขึ้นแล้วแล้ว พบว่า
ใช้ดินที่นี้กับน้ำขุดแล้วขุดพบซากกระดูก
สมัยประวัติศาสตร์อยู่ พื้นที่ในบริเวณ
แห่งนี้ก็มีน้ำขุดขึ้นในสมัยทวารวดีและ
พบซากของ ที่บ้านก้นกบบ้านทะเลใน
ขุดพบทางรูปพระโพธิสัตว์สาวใดก็เศวต
จิตรนาคนใหญ่กว่าคนเป็นคือแบบพระพุทธรูป
ซึ่งลักษณะของศิลปะวิจิตรอย่างเห็นได้ชัด
บ้านก้นกบเป็นบ้านเก่าแก่ซึ่งพบที่นี้กับ
ลักษณะอย่างเก่าแก่ ที่เห็นเป็นพระพุทธรูป
แล้ว นอกจากนั้นก็มีพระพุทธรูปที่
สมัยทวารวดีซึ่งมีลักษณะคือแบบพระพุทธรูป
แบบที่สาวกกับที่พบที่เมืองฟ้าเมืองฟ้า
จังหวัดกาฬสินธุ์ อีกหลายชิ้น

อีกบ้านทะเลในก้นกบไปทางทิศ
ตะวันออก เห็นสมัยของของชุมชนโบราณ
ที่บ้านเมืองนี้ บริเวณนี้มีลักษณะ
เช่นที่ สระน้ำ สระบ้านเมืองนี้ เป็นที่
อันการทำเกษตรกรรมที่ใหญ่โต และ
ในเขตนี้กับบ้านเมืองที่อื่นไป เพราะมี
บริเวณที่มีน้ำใหญ่ ที่นี้กับที่อำเภอ
มาวกันกับอาน้ำมูลถึง ๕ สระ ไก่ทอง
เมือง คือทาง นี้ได้ขุดอาน้ำมูล มีน้ำใช้

อหุญ เป็นเมืองสำคัญในทางศาสนา ศาสนสถานในพระพุทธศาสนา ลัทธิพราหมณ์ ทั้งฮินดู จาติกที่พบ แลคงให้เห็น ถึงการเก็บภาษีของกัน กับ ราชอาณา จักรกัมพูชา เป็นเวลา หลายยุคหลายสมัย ลัทธิของของศิลปกรรมของศาสนา ศถานแสดงให้เห็นถึงความเจริญในค่านิยม หรือ วิชาการ และการช่างเทคนิคในระบอบของ

คำว่า พิมาย ซึ่งเป็นชื่อของเมืองนี้เพี้ยนมาจาก คำว่า วิมาธ อันปรากฏในเรื่องในศิลาจารึกที่พบที่เมืองพิมายเอง และในจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งกรุงกัมพูชา แลคงให้เห็นว่าประชาชนที่อยู่อาศัยในชุมชนแถบนั้น รู้จักเมืองพิมายสืบต่อกันเรื่อยมาซึ่งไม่มีการรุกรานไป เมืองพิมายจึงมีความสำคัญอย่างมากเมืองหนึ่งในสมัยอหุญ

จากเพทลอบและหลักฐานตัวอักษรนี้ ผู้เขียนมีความเห็นว่า เมื่อศึกษาเปรียบเทียบระหว่างบรรดาเมืองโบราณต่าง ๆ ที่มีอยู่ในจังหวัดนครราชสีมา ที่เจริญขึ้นในสมัยต่าง ๆ แล้วก็อาจจะเชื่อได้ว่า เมืองพิมายเป็นเมืองที่เป็นศูนย์กลางความเจริญในทางเศรษฐกิจ และ วัฒนธรรมในเขต จังหวัดนครราชสีมา ในสมัยอหุญ เป็นศูนย์กลางความเจริญ ซึ่งเปลี่ยนจากเมืองเสมา ในเขตทุ่งน้ำคำของ

ศรีสงครามหรือวัดมัทยน และมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา เมืองพิมายก็อาจมีความสำคัญองศูนย์กลางความเจริญในส่วนนี้เปลี่ยนมาอยู่เมืองโกสวัฏหรืออหุญ ส่วนเมืองพิมายก็อาจเป็นเมืองสำคัญทางศาสนาและศิลปกรรม แต่ในปัจจุบันก็กลายเป็นเมืองศูนย์กลางการก่อเกิดไป

ตำนานและนิทานพื้นเมือง

การศึกษากันคว่าได้ทราบถึงเรื่องราวในสมัยโบราณที่หากพบแต่เพียงสถาปัตยกรรม โบราณวัตถุสถานและเอกสารในทางประวัติศาสตร์เท่านั้น ยังไม่พอเพียง เพราะหลักฐานดังกล่าวจะทำให้ความรู้เรื่องราวในอดีต ทั้งที่ทางโลกและโลกอื่นไม่ประคี่ประค่อ

เราหาทราบเรื่องมัทยนหรือเมืองที่โกสวัฏหรือเป็นบ้านเมือง และมีเหตุการณ์ที่สำคัญ ๆ เกิดขึ้น แต่จะไม่เห็นร่องรอยของชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน และเรื่องราวในระยะเวลาที่โกสวัฏร้างไป จำปีประชาชนพวกไทเขมบ้างที่อพยพเข้ามาอยู่ ยากลำบาก หรือโลกคน เกษให้ยอคิดเห็นบารพเมืองโบราณที่ร้างไปแล้วนั้น อันจริงหาได้ร้างไม่ เพราะบริเวณที่เป็นบ้าน

เป็นเมืองส่วนมากตั้งอยู่ในทำเลที่ต่ำมาหากินทำการเพาะปลูกได้ คือเมืองอาจระกอย ความสำคัญของคนกลายเป็นเมือง แต่ยังมีประชากรผู้นอนอาศัยอยู่เป็นชุมชนเล็ก ๆ ขึ้นเนื่องกันมา "ชุมชนเหล่านี้บางทีมีการเคลื่อนย้ายออกไป และก็มีชุมชนกลุ่มใหม่เกิดขึ้นเรื่อยมาจนกระทั่ง และทั่วทั้งที่ ๆ เป็นเมืองโบราณนั้นยังอ้างว่าการขุดค้นพบหลักฐานในการเพาะปลูกและความอศวกในการคมนาคมให้แก่รู้จักจะมีการสร้างเมืองใหม่หรือชุมชนใหญ่ ๆ ที่เมืองโบราณแต่ละดินแดน คือเช่นเมืองอสุธยา เมืองทพบุรี เมืองโคราช เป็นต้น

บรรดาบ้านเมืองใหม่ที่เกิดขึ้นเหล่านี้มีการขุดค้นหรือมีหลักฐาน เช่นสิ่งก่อสร้างศิลปกรรม ให้ทราบถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหรือการเป็นไปของบ้านเมืองให้ทราบอย่างละเอียดให้ทราบ แต่เมืองโบราณใดที่ไม่ใช่เป็นบ้านเมืองอีกในสมัยแล้ว หากเมืองเก่าเพียงหมู่บ้านหรือชุมชนเล็ก ๆ แล้วก็ไม่มีความสำคัญใหญ่ ๆ ในทางสถาปัตยกรรม และศิลปกรรม ตลอดจนการขุดค้นศึกษาประวัติศาสตร์ให้ทราบ

สิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นก็เป็นแก่หรือจะไม่แข็งแรงก็มีวิวัฒนาการทั้งเป็นมีชัยที่มั่นบ้านเมืองจากหัว เมืองเหล่านี้ เราจะไม่ทราบ

ทราบไว้ว่า มีผู้คนกลุ่มใดมาตั้งชุมชนมาอยู่ในเมืองโบราณนี้ และคนเหล่านี้มีระบบความเชื่อระบบธรรมเนียมประเพณีเป็นอย่างไร เพราะฉะนั้นการที่จะศึกษาค้นคว้าให้ทราบถึงชุมชนที่อพยพหรือตั้งขึ้นก่อนมาในสมัยหลังจึงต้องหันมาพิจารณาเรื่องราวทางตำนานและนิยายพื้นบ้านแทน | นิยายหรือตำนานดังกล่าวนี้ นอกจากจะแสดงให้เห็นเรื่องราวของชุมชน ที่เป็นเจ้า ของแคว้นหรืออาจใช้สืบสวนหาร่องรอย ความเจริญของเมืองโบราณ ในสมัยที่ยังเป็นบ้านเป็นเมืองได้อีกด้วย เพราะประวัติราชวงศ์ที่เป็นเจ้าของนิยายนั้น บางทีก็ให้เห็นได้ทราบเรื่องราวของเมืองโบราณก่อนที่จะร้างไป แต่การค้นคว้าดังกล่าวจำเป็นต้องพิจารณาความสัมพันธ์กับหลักฐานทางเอกสาร ประวัติศาสตร์ โบราณสถาน โบราณวัตถุ และอื่น ๆ จึงจะได้ผลดี

จากเหตุผลดังกล่าวนี้ อาจารย์ถนัดทิพย์ไธสง จึงได้ศึกษาเรื่องราวของชาวนิยายโบราณจากตำนานและนิยายของอีสาน โดยเฉพาะในรศกวันวันการะสีนาคี ทำความเห็นว่านิยายที่ให้ความรู้เกี่ยวกับชาโคราลในสมัยอยุธยาไว้ก็คือ นิยายเรื่องปราชญ์กับยาคินธุ์ ในที่นี้ผู้เขียนจะไม่กล่าวถึงเนื้อหาของนิยาย แต่นิยาย แต่จะพูดถึงสาระสำคัญของนิยาย

เรื่องนี้ให้ความรู้เกี่ยวกับชาวโคราชในสมัยโบราณเท่านั้น นิยายเรื่องปราจิณมณีนวชาตินท์ เป็นนิยายพื้นเมืองของศิมาช สอดให้ความรู้ว่าเป็นนิทานโบราณนิยายใบปญญาชราชก หนึ่งคือคำในสมัยกรุงศรีอยุธยาชราชก เช่นทางศาสนาที่กล่าวถึง คัมภีร์ลัทธิไศวรวาทหนึ่งว่า

ประวัติเรื่องมณีนวชาตินท์	อรุณิณ
พระอิศวรไธยธรร	วิพนธ์
อินทสุตโรภิต	รสรวม สนิดา
อรรณมัยศรรณดลัณท์	อรรณมัย

ชาวบ้านเชื่อกันสืบมาว่านิยายเรื่องนี้เป็นเรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างพระปราจิณกษัตริย์แห่งกรุงลัทธิช กับนางอรุณิณ และท้าวพรหมกั ผู้ครองเมืองศิมาช ในนิยายได้กล่าวถึงท้องที่ต่าง ๆ ที่เคยเป็นบ้านเป็นเมืองในเขตโคราชที่เกี่ยวเนื่องกับเรื่องราวในนิยาย เช่น เมืองพลับพลา เมืองกงวอ บ้านใหญ่จากเหนือสุดของโคราช บ้านอรุณิณ ที่นางสรวม เป็นต้น

จากการศึกษาเรื่องนี้ทำให้ได้เห็นว่า แม้สมัยอยุธยาชราชกจะล่วงเลยไปนานแต่ชื่อในเขตจังหวัดนครราชสีมา เป็นพวกที่นับถือพระพุทธรศาสนาธิกัณยาน

นิยาย ปราจิณ มณีนวชาตินท์ เป็น นิยายที่มีในปญญาชราชก ประชาชนเหล่านั้นเป็นพวกที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับลัทธิมณีนวชาตินท์

เมื่อพิจารณาจากชื่อโบราณวัตถุสถานที่มีอยู่ในเขตโคราชแล้วสัมพันธ์กับนิยายเรื่องนี้ ก็คือโบราณวัตถุสถานของโคราชในสมัยหลัง ๆ ของมา ส่วนมากเป็นของในพุทธศาสนาธิกัณยาน แบบที่สร้างขึ้นเพื่อไว้บูชาพระพุทธรูปคือที่รอบที่ปราสาทหินพนมวันและศิมาชเป็นต้น เมื่อพิจารณาจากที่นี้แยกสารทางพระราชนิพนธ์การว ที่ไม่เอถึงโคราชในสมัยรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ก็พอสนับสนุนฐานได้ว่าที่มณฑลที่เป็นที่การพนมวันอยู่เป็นมณฑลของกรุงลัทธิช และได้คนมาอยู่ในอำนาจของกรุงศรีอยุธยาหลังรัชกาลของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสรพระยา) ลงมา

เรื่องนี้ว่ากันได้ว่า การที่พบร่องรอยของศิลปกรรมเช่นพระพุทธรูปที่เป็นธิกัณยานของลัทธิในสมัยอยุธยาช ส่วนมากเป็นของพระมณีนวชาตินท์กลางของมา

บรรดาบ้านเมืองและหมู่บ้านที่กล่าวถึงในนิยายปราจิณกับอรุณิณ เช่นเมืองพลับพลา เมืองกงวอ เป็นต้น ล้วนแต่มีมาโบราณวัตถุสถาน ที่สนับสนุนให้เห็นว่า

เมืองบ้านเป็นเมืองมาตั้งแต่ครั้งนั้น สภาพภูมิศาสตร์ที่กล่าวถึงในนิยายก็ตรงกับความเป็นจริงในปัจจุบัน การใช้สภาพภูมิศาสตร์ของสถานที่สถานที่บ้านเมืองในด้านนิยายท้องถิ่น เพื่อหาเรื่องราวของเมืองโบราณ และ โบราณวัตถุสถานที่ ได้คำเห็นและข้อสันนิษฐาน ก่อนที่จะได้มีการสำรวจหาโบราณสถานอย่างกว้างขวางจากสภาพทางประวัติศาสตร์ในขณะนี้

ปัจจุบันนิยายเรื่องปราสาทบ้านบึงคำดังเลือกหยิบไปจากความจริงจำของชาวบ้าน ซึ่งเมื่อเพราะเหตุสมัยวิชาโกสินทร์จึงมาได้มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องการก่อสร้างของประชาชน เช่นเหตุการณ์กับของเจ้าชูงวง ทำให้มีการกวาดที่ยอดพระราชมารจากเมืองขึ้นที่เข้ามาอยู่ในโคราช ลัทธิของเขารัมาใหม่ซึ่งก็จะทำเอานิยายนิทานของชนบ้านบึงคำมีมาตั้งแต่ครั้งนั้นแต่ก็จะมีลัทธิความนิยายท้องถิ่นแต่เดิมที่ไม่ทันในสมัยปัจจุบันการอพยพของประชาชนมีมากและเป็นไปอย่างรวดเร็วจนบางแห่งไม่มีลัทธิความนิยายพื้นเมืองแต่เดิมเลย เช่นในการไปสำรวจโคราชครั้งหนึ่งนั้นมา ผู้เขียนได้สอบถามเรื่องราวเกี่ยวกับนายชูงวง จากชาวบ้านใหม่ผู้ประจักษ์ในเขตอำเภอครบุรี

ก็ปรากฏว่าไม่มีลัทธิความ เพราะประชาชนเป็นลัทธิที่จะอพยพเข้ามาอยู่ใหม่

สรุป

ตามทักคำถามตามตัวอย่างข้อควร ผลสรุปได้ว่า โคราชเป็นบ้านเป็นเมืองมาแต่ครั้งต่างจากสมัยทวารวดี มีเมืองสำคัญ ๆ เจ็ดชุมชนในเขตกลุ่มของอำนาจเป็นต้นมาของแม่น้ำมูล คือ ถ้ากระดอง และลำน้ำลำปะเทษมาศ เมืองบ้านบึงคำศูนย์กลางในด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรม คือเมืองสนามในลุ่มน้ำถ้ากระดอง ประชาชนชาวโคราชโบราณในสมัยทวารวดีล้วนแต่เป็นลัทธิกับลัทธิพระพุทธศาสนา ลัทธิชานหมองกัน จึงเป็นเช่นเดียวกันกับชาวอีสานโบราณในสมัยเดียวกันทั้งภาค

ซึ่งเหล่านี้เห็นได้จากร่องรอยของโบราณวัตถุสถานที่ เช่น พระพุทธรูป พระพิมพ์ การใช้สมาธิ และหินตั้ง ยันเป็นลักษณะโดยทั่วไปของอีสานทั้งหมด

ในสมัยต่อมาซึ่งสมัยลพบุรี มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมายในทางวัฒนธรรมวัฒนธรรมของทางลพบุรีได้แพร่เข้ามาถึง

แก่งอีสานทางปากช่องโหล และช่องตะโก ลงสู่
ชุมชนในเขตลุ่มน้ำลำพระเพลิง ลำชีราบ
และลำปายนาท ทำให้เกิดเป็นบ้นเลื่องขึ้น
ในสมัยพุทธนิพนธ์สมัย วัฒนธรรมของกัมพูชา
ที่แพร่เข้ามาเป็นแหล่งบ้นในทางอันยาวไกลถึง
การที่มีประชากรชาวชนเผ่าพรหมจรรย์ทางหลัก
แก่งอีสานด้วยนั้น ชาวแก่งอีสานเป็น ๒ สาย
โดยถืออำนาจลำปายนาทเป็น หลักสายหนึ่ง
แพร่ออกไปทางฝั่งตะวันตกของลำน้ำลำปาย
นาท ทำให้เกิดมีบ้านเมืองสมัยพุทธนิพนธ์ใน
เขตปากช่องโหล หนองบัว พินาย และบริเวณ
ที่ลุ่มก้นน้ำลำสะแก และลำน้ำมูลในเขต
จังหวัดนครราชสีมา เป็นศูนย์กลางการ
เจริญในค่านิยมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจท้องถิ่น
มาจากเมืองลพบุรีในลุ่มน้ำลำตะคอง ส่วน
ทาง หนองบัวของ วัฒนธรรมและ สังคมของ
ชนจากกัมพูชาไปทางค่านิยมของท้องถิ่น
น้ำลำปายนาท นั้นได้ขยายไปอย่าง เป็นลึก
ผ่านบ้นแก่งแก่งอีสานทางของบุรีไปโพธิ์
จังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ บิ
เวณนี้จะพบร่องรอยของประสาหิน เทว
สถาน ของชนอย่างหนาแน่น จากหลักฐาน
ได้ว่า แก่งนี้คือของลำน้ำมูลลพบุรีในเขต
จังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ และ
ศรีสะเกษ บ้านเมืองแก่งอีสานในสมัยพุทธนิ

เป็นส่วนใหญ่ของราชอาณาจักรกัมพูชา คือ
เท่านั้นที่มิได้จากการที่ไม่ปรากฏเรื่องราวให้
ทราบถึงบ้านเมืองในดินแดนของบ้นของลุ่ม
น้ำมูล ในเอกสารทางประวัติศาสตร์ในสมัย
อยุธยาตอนต้นก็แตกต่าง คำานนิทานท้องถิ่น
คลองชลประทานในปัจจุบัน มีความเกี่ยว
ข้องกันกับทางกัมพูชามากกว่าดินแดนของ
อื่นของอีสาน

การเปลี่ยนแปลงในทางสังคมและ
วัฒนธรรมของโครงการสมัยโบราณได้ ปรากฏ
อีกครั้งหนึ่งเมื่อสิ้นยุคแห่งวัฒนธรรมลพบุรี
มาไว้ในราชธานีจักรวรรดิอยุธยา ในระยะนั้นทาง
กรุงศรีอยุธยาได้ส่งรับราชการมาปกครอง
และมีการสร้างเมืองใหม่ขึ้นที่ตัวเมืองนคร
ราชสีมาปัจจุบัน จึงได้กลายเป็นศูนย์กลาง
ความเจริญทั้งด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรม
ท้องถิ่นมาจากเมืองพิมาย เมืองพิมายจึง
มีความสำคัญลงเป็น เมืองในการ ทักการใน
สมัยต่อมา

การศึกษาโครงกระดูกในสมัยโบราณ
ถ้าทำกันอย่างละเอียดจะเป็นประโยชน์
ต่อการค้นคว้าเรื่องราวความเจริญของ
อีสานโบราณทั้งภาคได้อย่างดี เวลานี้
ทราบอย่างแน่นอนว่า บริเวณที่เป็นศูนย์กลาง
การแพร่ของวัฒนธรรมของกัมพูชา

นั้นอยู่ในเขตนี้ก็ได้ของถ้ำน้ำพุ ก็อยู่ใน
เขตจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์
และศรีสะเกษ อย่างนี้ก็ต้องสงสัย ทำให้
สามารถคัดออกจากดินแดนที่อุบล
เหนือของถ้ำน้ำพุเข้าไปในเขตรัฐอื่น
มหาสารคาม กาฬสินธุ์ ในอุบลน้ำพุ
ซึ่งมีวัฒนธรรมของสมัยทวารวดีเป็น
อันเด่นชัดมาในเขตระยะจนถึงสมัยลพบุรี
ดินแดนในทุ่งน้ำพุนี้มีการเกิดของใน
สมัยวัฒนธรรมกับทางลพบุรี

มากกว่าทางลพบุรี คงเห็นได้ทั่วไป
สมัยลพบุรีดินแดนดินแดนในทุ่งน้ำพุ
ลพบุรีก็ได้มีการปกครองของพระเจ้า
สุริยเมธีแห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต และเมื่อ
วัฒนธรรมในทางศาสนาและศิลปกรรมที่
แพร่หลายอันนี้จึงจะปรากฏทางดินนาไทย
เข้าสู่อาณาจักรลาว ดินแดนในแถบทุ่งน้ำ
พุกับน้ำพุ พระราชชนในแถบนี้มีความ
ใกล้เคียงกับทางลพบุรีมากกว่า ทางดิน
แดนแถบนี้ก็ได้ของถ้ำน้ำพุดังกล่าวแล้ว

หนังสือของคณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร

1999

สารบัญ

เทพบุปผินฤทธรสมบัติสุโขทัย	๓๕ ปี
เทพบุปผินฤทธรสมบัติสุโขทัย	๓๐ ปี
วิวัฒนาการของสัตว์ป่าและแมลงในประเทศไทย	๓๐ ปี
สัตว์ป่าในประเทศไทย	(กำลังจัดทำ)
วิชาการพฤกษศาสตร์	๒๕ ปี
พฤกษศาสตร์ มณฑลสุโขทัย	
นิคม มณฑลสุโขทัย	
การศึกษาและการบริหาร	๓๕ ปี
วารสารโบราณคดี วารสารศิลปกรรม เก็บถาวร	๔ ปี
หนังสือพิมพ์สุโขทัย หนังสือพิมพ์สุโขทัย ฉบับพิเศษ ๒ ฉบับ	

TEL: 011 222 222 2222

ศูนย์วิจัยและพัฒนาเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ วิทยาเขตนครศรีธรรมราช โทร. ๐๖๑-๘๖๖๖๖๖

พจนานุกรม / เล่มที่ ๑ / หน้า ๖๕๕-๖๕๖

[illegible]

079:00149000 00000000 = 079

ข้อคิดเกี่ยวกับเมืองโบราณ ที่ ไคราช

เมืองเสมา

เมืองเสมาตั้งอยู่ในเขตจังหวัดนครราชสีมา ห่างไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของตัวอำเภอสูงเนิน ประมาณ ๑ กิโลเมตร ตัวเมืองตั้งอยู่บนปลาน้ำเค็มติดต่อกับทิวเขาอันเป็นทุ่งนา ประมาณ ๔/๕ ของบริเวณตัวเมืองอยู่บนเนินซึ่งมีระดับความสูงกว่า โคกเจดีย์แปริเยบเทียบกับที่ราบอันเป็นทุ่งนาทางทิศตะวันตก ทิศใต้ และทิศตะวันออก ประมาณ ๑๒ เมตร ที่เนินสูงนี้ทอดยาวจากทิศเหนือของตัวเมืองมาสิ้นสุดที่เมืองเสมา และกลายเป็นที่ราบของดินำอำเภอลองซึ่งไหลจากทิศตะวันตกไปยังทิศตะวันออกผ่านเมืองเสมาไปทางทิศใต้

ระยะทางจากลำน้ำมูลถึงตัวเมืองประมาณ ๑ กิโลเมตร ทิวเมืองถูกโอบล้อมด้วยลำน้ำมูลไม่เชิง ไหลมาทางทิศเหนือผ่านตัวเมืองทางด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ไปบรรจบกับอำเภอลองห่างจากตัวเมืองไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๑ กิโลเมตร ทางทิศตะวันออกมีลำน้ำมูลไหลมาบรรจบ ไหลมาบรรจบกับลำน้ำมูลไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของตัวเมือง ลำน้ำลำมาน้ำจะเห็นว่ามีน้ำไหลมาลงสู่แม่น้ำมูลที่ปากน้ำมูล

เป็นที่รวมของอำนาจหลายสาขาซึ่งในขณะนั้นกำลัง
จะคล่องตัวไปบนพื้นฐานที่รวมของอำนาจที่สละ
ของบุคคลในอุดมคติแบบไม่มีพื้นที่ ๆ จะประ
อบการปกครองรวมได้พอเพียง

ลักษณะของเมือง

จากภาพถ่ายทางอากาศได้แสดงให้เห็น
เห็นว่าไม่มีเมืองอยู่ ๓ ที่นั่น ๒ เมืองตัวสั้น
ในที่นี้เราเรียกว่า เมืองเสมา (๑) และเมือง
เสมา (๒) จากร่องรอยที่ขุดขังจะพบ
ให้เห็นว่ารอบเมืองเสมา (๑) ทำให้ทราบ
ว่าเมืองนี้มีมาก่อนเมืองเสมา (๒) ที่เมือง
เสมา (๒) จากการที่กำแพงเมืองขุดขังออก
เป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนที่มีสระสี่เหลี่ยมเป็น
รูปศูนย์กลาง และส่วนที่มีซากโบราณสถาน
อยู่ภายใน บางครั้งทำให้เข้าใจผิดว่า เป็น
การขุดเมืองขึ้นเมือง แต่เมื่อเปรียบเทียบ
กับเมืองเสมา (๑) ก็พบว่าเมืองนี้ก็
ส่วนที่มีคูขุดแบ่งเมืองออกเป็น ๒ ส่วนคือ
ส่วนซึ่งมีร่องรอยเป็นรูปสี่เหลี่ยมภายใน กับ
ส่วนซึ่งมีบึงบริเวณพื้นที่สูงและเป็นที่ทำการ
ด้านตะวันออก แต่เนื่องจากพบหินแลงมาก
ทำให้เห็นการแบ่งนั้นไม่ชัดเจน

อย่างไรก็ตาม ถ้าหากเราพิจารณาส่วน
ที่มีร่องรอยสี่เหลี่ยมของเมืองเสมา (๑) ออก
และตัดเอาส่วนที่มีซากโบราณสถานของ

เมืองเมืองเสมา (๒) ออก นำเอาส่วนนี้
เฉลี่ยของทั้ง ๒ เมืองมาพิจารณาเปรียบเทียบ
กันก็จะเห็นว่าทั้ง ๒ ถูกสร้างขึ้นจากแนว
ความคิดเดียวกัน โดยเฉพาะให้สังเกตแนว
แนวทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และ
แนวทางการทิศตะวันตกเฉียงใต้ และแนวที่ถูก
หักการทิศตะวันตกเฉียงใต้ของทั้ง ๒ เมือง
ว่าไปถูกกระทำอย่างเดียวกัน ทั้งแนวที่
กล่าวมาแล้ว ก็เพื่อแสดงว่าเมืองเสมาให้มี
การก่อสร้าง ๒ ครั้ง ก็ครั้งแรกก็สร้าง
เมืองเสมา (๑) ขึ้น ต่อมาก็มีการไถ่ถอน
สร้างเมืองใหม่คือเมืองเสมา (๒) ในการ
สร้างเมืองใหม่ก็เปลี่ยนแปลงเอาส่วนซึ่งมีซาก
โบราณสถานจากการทิศตะวันตกของเมือง
มาไว้ทางทิศใต้

โบราณวัตถุขุดพบภายในตัวเมือง และโคตรอบ

ภายในเมืองเสมา (๑) ได้พบวัตถุ
เครื่องเคลือบดินเผา นอกจากนั้นก็พบซาก
โบราณสถานก่อด้วยศิลาทรายแดงในเมื่อ
งเสมา (๒) ทำให้คิดว่าส่วนซึ่งพบร่องรอย
ของโบราณสถานแนวขุดขังแนวออกต่าง
หากเป็นส่วนหนึ่งของกำแพงเมืองคงจะเป็น
สถานที่สำคัญส่วนหนึ่งของเมือง บริเวณ

เรือนนอกที่ข้านั้นตั้งไว้ให้พบศิลาเป็นแท่ง
กลางธรรมชาติดังมีทางคดคั่งและมีไม้คั่นคั่ง
นำพาเรือทั้งห้าเป็นระเบียบอย่างเงาเงา แลกละ
ตามานพิจารณาเป็นรูปสี่เหลี่ยมบ้าง และเป็น
รูปแนวธารน้ำ

การเรียงหินเช่นนี้พบโดยทั่วไปใน
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย
ที่บ้านคลองขวางทางทิศใต้ของตัวเมือง ให้
พบพระพุทธรูปขนาดใหญ่อยู่ เป็นพระ
พุทธรูปแบบทวารวดี

นอกจากนี้ยังมีธรรมจักรเป็นศิลปะแบบ
ทวารวดีเช่นกัน ที่พบบ้านหินน้อยก็คือ เขา
ประทับการอบประทุมแบบทวารวดี ที่บ้านถ้ำ
หักพบฐานเจดีย์ระฆังใหญ่ก่อด้วยอิฐ จาก
ซากโบราณวัตถุสถานที่ดังกล่าวทำให้ทราบว่า
เมืองเสนาเป็นเมืองในสมัยทวารวดี และจาก
การที่โบราณสถานเหล่านี้ถูกพบอยู่ตามหมู่บ้าน
รอบนอกตัวเมืองแสดงให้เห็นว่าประ
ชาชนในสมัยนั้นตั้งหมู่บ้านอยู่รอบนอกตัว
เมืองโดยมีวัดเป็นจุดศูนย์กลางของชุมชน
ส่วนภายในเมืองนั้นก็ควรเป็นที่ตั้งของศูนย์
กลางปกครองและเป็นที่อยู่ของบุคคลที่เป็น
ผู้ปกครองหรือคนบริวารทั้งปวงด้วย

การขุดปรุขานและการขุดหาคน

จากสภาพภูมิศาสตร์โดยรอบแสดงให้เห็น
ให้เห็นถึงการเกิดถาวรพินทุ์ในการสร้าง
เมืองใน อันที่จะอำนวยความสะดวก ให้มาก
ที่สุดในการประกอบกิจการเกษตร นับเป็น
ปัจจัยสำคัญในการเพาะปลูก ดังนั้นจึง
ได้พบร่องรอยของการขุดปรุขานที่เมือง
เสนา

ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
ตรงที่ไกรภวนวนไหลผ่าน พื้นที่ซึ่งมีเนินสูง
ขนาดอยู่ ๒ ไร่ ป่าสมบูรณ์ด้วยไม้ ซึ่ง
เกือบจะปกคลุมกันทั่วด้วยไกรภวนวน
อยู่ ต้นไม้มีอายุประมาณ ๔๐๐ เมตร ป่า
ทั้งสองข้างต้นสุดของตรงที่เป็นเนินสูงขนาด
อยู่ ต้นไม้มีลำต้นเป็นท่อน้ำไว้ไฟที่
กว่าตัวเมือง แล้วระบายน้ำออกตามลำ
ไกรภวนวน ผ่านทางด้านทิศตะวันออก
ใต้ของเมืองเสนา (๑) และถูกกั้นไว้
ตรงส่วนที่เป็นแอ่งน้ำซึ่งมีปรากฏอยู่ใ
ปัจจุบัน อยู่ทางทิศเหนือของเมืองใต้ของ
เมืองเสนา (๒) ทางใต้บ้านทะเลและเหนือ
บ้านหินก็

๓ ที่นี้ได้พบร่องรอยของคันดิน ซึ่ง
ตั้งใจทำขึ้นเพื่อกักน้ำไว้บริเวณนั้น ก่อ
ที่จะไหลลงสู่ลำน้ำชีทางด้านทิศตะวันออก

เมืองได้ครอบงำพื้นที่ ภายในกำแพงกำแพง
ในทิศตะวันออกของเมืองเก่า (๒) เป็น
ที่ต่ำน้ำจะขังเป็นนา และแม่น้ำจะอยู่ทาง
ด้านทิศตะวันตกทิศตะวันออกเมืองได้ บริ
เวณนี้จะเป็นที่กั้นน้ำภายในกำแพงเมือง หรือ
เป็นที่ทำการเพาะปลูกในสวนเมืองก็ได้ และ
เมื่อแม่น้ำพองขึ้นน้ำก็จะระบายน้ำในส่วนที่
ไม่กั้นการลงน้ำอย่างกับน้ำออกเมืองซึ่งอยู่
ทางทิศใต้ตรงข้ามทะเลและด้านเหนือของ
บ้านหินตั้ง

ภายในเมืองเก่า (๑) ก็เช่นกัน
ส่วนที่เป็นที่หักตรงกลางทางด้านทิศ
ใต้เป็นกำแพงเมือง หรือเป็นน้ำภายในกำแพง
ก็ได้และระบายน้ำที่เกินจากการออกทาง
ด้านตะวันออก และเก็บไว้ในบริเวณอันเป็น
เนินทางทิศตะวันตกของบ้านโป่ง แต่เมือง
จากกันกันซึ่งน้ำจะเมื่ออยู่ตามแนวกำแพงได้
และเมื่อฝนไม่ตกอันนั้นได้ว่าเป็นคันดิน
เมืองชื่อว่า บริเวณนี้จะเป็นส่วนกั้นน้ำ
ออกเมืองของเมืองเก่า (๑) หรือได้
แต่เมืองจากทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมือง
ทั้ง ๒ ส่วนบริเวณนี้ก็จะกลายเป็นอ่างเก็บน้ำ
เช่นกัน

อีกประการหนึ่งกับบริเวณนี้เป็นอ่าง
เก็บน้ำ ก็จะมีเหตุผลที่เรอธิบายได้ว่า เพื่

ที่เมืองเก่า (๒) ถ้าเราส่วนสำคัญที่มีซาก
โบราณสถาน ซึ่งเคยเอาไว้ทางทิศตะวันตก
ของกำแพงเมืองเก่า (๒) เคยเป็นส่วนกั้น
น้ำของเมืองเก่า (๑) นั่นเอง

ในพื้นที่ระหว่างตัวได้และลำห้วยของ
ทางทิศใต้ของเมืองเก่า มีลำคลองยาว
เชื่อมทิศกับคลองหรือเรียกได้ ลักษณะทาง
คลองยาวและคลองหรือเรียกได้เป็นอ่างน้ำที่
เกิดตามธรรมชาติ จากชื่อของคลองว่าเรียก
ได้ ในสมัยก่อน อ่างของนี้คงใช้เป็น
เส้นทางคมนาคมระหว่างเมืองเก่าและเมือง
อื่น ๆ ในบริเวณใกล้เคียง และอาจหมายถึง
บริเวณที่เป็นจังหวัดนครราชสีมาในปัจจุบัน
โดยตามลำคลอง

อีกจากคลองยาวไปทางทิศตะวันตก
ออก มีลำคลองอีก ๓ - ๔ เส้นขนานกับ
คลองยาว เชื่อมต่อกันระหว่างตัวได้และลำ
คลอง ปัจจุบันคลองเชื่อมกันเป็นบึงบาง
คลองลักษณะที่เกือบเป็นเส้นตรง และไม่มี
เหตุผลใดที่จะได้เกิดคลองลักษณะเช่นที่
บริเวณนี้ตามธรรมชาติ ของนั้นก็ควรจะ
คลองขุด เพื่อประโยชน์ในการชลประทานใน
บริเวณนี้ และอาจใช้เป็นทางคมนาคม
เชื่อมต่อกับเมืองเก่า เพื่อ ออกลำห้วย
ได้ท้าย

เท่าที่กล่าวมาถึงการขอประทานของ
เมืองเสนาแสดงให้เห็นถึงความเจริญทาง-
ค้ามณฑลในใต้พระอมราว ประกอบด้วย
สภาพภูมิศาสตร์อันวอประไรชน ประชาชน
ในเมืองเสนาเวลานั้น จึงน่าจะมีความเป็น
เป็นอยู่ที่ และมีความเจริญรุ่งเรืองเป็นเมือง
ใหญ่เมืองหนึ่ง

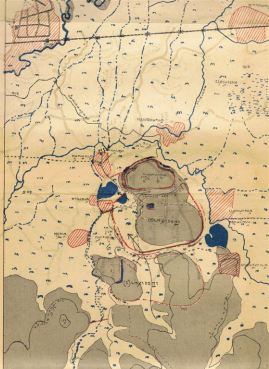
สรุป

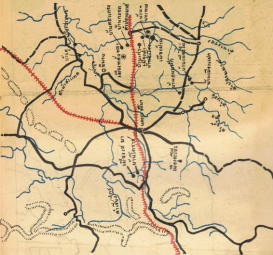
เมืองเสนาได้ถูกสร้างขึ้น โดยการ
เด็ดกสรพินที่ตรงใจที่คนปลงอาประ-
ไรชนจากสภาพภูมิศาสตร์นั้น เมืองเสนาจึง
ตั้งอยู่ในทำเลที่อุดมสมบูรณ์ ในการสร้าง
เมืองจากเมืองเสนา (๑) ลาวเมืองเสนา
(๒) จึงน่าจะอยู่ในบริเวณที่ใกล้เคียงกัน

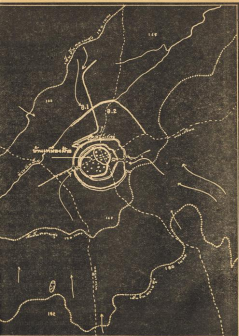
โดยสภาพภูมิศาสตร์ที่มีความอุดม-
สมบูรณ์ แห่งอื่น ๆ เช่น ที่อำเภอพระยา
และที่นครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นแหล่งอุดม

สมบูรณ์ จะพบว่าในการย้ายเมือง ได้เคลื่อน
ย้ายอยู่ในบริเวณพื้นที่ได้ไปไกลพอ ต่อมา
เมืองเสนาได้ร้างไป แต่ก็ยังมีใช้เพราะเหตุ
ความมั่นคงแล้ว สาเหตุที่สำคัญคือการเคลื่อน
ย้ายศูนย์กลางการคมนาคมได้เคลื่อนย้ายออก
ไปจากบริเวณเมืองเสนา เมืองเสนาจึงตก
ความสำคัญลงและค่อย ๆ หมดความสำคัญ
ไปจนหมด สาเหตุอีกประการหนึ่ง ก็อาจ
เนื่องมาจากสาเหตุทางการเมือง แต่ยังไม่
มีหลักฐานที่จะชี้ให้เห็นได้

การขอประทาน สวรรค์ขึ้นกับ
น้ำในที่สูง แล้วจึงจะมาชนน้ำเข้ามาหล่อ
เลี้ยงภายในตัวเมือง หอบโดยทั่วไป ทั้ง
ในภาคอีสานภาคเหนือและภาคกลาง
เช่นสุโขทัย พระยา เมืองสุโขทัย ตำบล
ทางน้ำสาคร อำเภอไทรบุรี จังหวัด
ตรัง เมืองที่ อำเภอท่าตะเฒ่า จังหวัด
นครสวรรค์ ฯลฯ เป็นต้น

บ้านเหมืองผ้าย

บ้านเหมืองผ้ายลพบุรี ตั้งอยู่ตัวตลาด
ภูมิศาสตร์อันเป็นทุ่ง ฝนน้ำสาย
เล็ก ๆ ไหลผ่านไปทางคันหินเหนือของ
ตัวเมือง คือ ห้วยบ้านผ้าย ซึ่งไหลมา
จากที่สูงทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ไปยังทิศ
ตะวันออกเฉียงเหนือ จากเหมืองผ้าย
อันนานได้ไหลลงบรรจบกับลำห้วยอีก
และถูกเรือกั้นเป็นห้วยอีกซึ่งไหลต่อไป
ลงลำน้ำป่าเตยมาลงเป็นระยะทางห่างจาก
เหมืองผ้ายไปทางทิศตะวันออกเฉียง
เหนือประมาณ ๑๒ กิโลเมตร

ปัจจุบันบ้านเหมืองผ้าย อยู่ใต้
อำเภอป่าสักซึ่งมาทางทิศใต้คือ
จังหวัดนครราชสีมา สภาพพื้นที่เมื่อเปรียบ
เทียบกับเมืองลพบุรี บ้านเหมืองผ้าย
เมื่อเปรียบในด้านความอุดมสมบูรณ์เป็นอัน
มาก บริเวณโดยรอบเป็นที่สูงลาด
ลำห้วยบ้านผ้ายซึ่งปัจจุบันคันหินอันนั้น
เป็นบางครั้งทำให้มีที่ราบอยู่เบื้องเล็กน้อย
ทางลำห้วยบ้านผ้าย จากจำนวนพื้นที่ซึ่ง
ใช้ในการเพาะปลูกซึ่งพียงมากทำให้มี
จำนวนประชากรของบ้านเหมืองผ้ายในสมัย
ก่อนว่าคงมีจำนวนน้อยมาก และความสำคัญ
ของบ้านเหมืองผ้ายก็คงเป็นอันน้อย

ธนาคารเล็ก แต่เนื่องจากเราไม่อาจทราบได้ถึง
โครงสร้างทางสังคมในสมัยนั้นจึงไม่อาจที่จะ
กำหนดลงไปอย่างแม่นยำจนถึงฐานะทางสถาน
การปกครองของบ้านเหมืองฝายได้

ลักษณะของเหมือง (ชุมชนที่ประกอบ)

มีลักษณะคือชุมชน ประกอบด้วย
กลุ่มครัวเรือน ๓ ชน กลุ่มที่ ๑ มีการเชื่อม
ต่อกันหมดทุกครัวเรือนในสหภาพด้านทิศตะวัน
ตกมีขนาดแคบที่สุดและปรากฏอย่างชัดเจน
อย่างใดก็ตาม กลุ่มชนนี้มักจะถูกใช้
ถึงการที่จะต้องการแบ่งหรือแยกอาณาเขต
พื้นที่ส่วนที่มีการวนเวียนต่อกันเป็นสี่เหลี่ยม
ที่ส่วนนี้มักจะจะเป็นจุดศูนย์กลางหรือส่วนที่
มีความสำคัญที่สุดของครัวเรือน เมืองในสมัย
ทวารวดีซึ่งมีการแบ่งส่วนสำคัญเช่นนี้อีก
แห่งหนึ่งก็คือ เมืองบน ที่ตำบลโลกไธยก
อำเภอทูลกระหม่อม จังหวัดนครราชสีมาได้มีการ
กำหนดส่วนสำคัญของเมืองตรงกลางเมืองไว้
อย่างชัดเจนคือกลุ่มครัวเรือน การพบพระ
พุทธรูปซึ่งได้มาจากเมืองฝายมีพุทธศิลป์เป็น
แบบทวารวดีทำให้เชื่อได้ว่า บ้านเหมืองฝาย
เป็นเมืองที่มาจากสมัยทวารวดี

การผสมผสานชุมชน

เนื่องจากพื้นที่อันเป็นที่ตั้งของเหมือง
อยู่ในบริเวณที่ค่อนข้างมีระดับทำให้มีความ
จำเป็นที่จะต้องมีทางระบายน้ำเพื่อระบาย
น้ำฝนให้ไม่ก่อกวนชุมชน ให้ความสะดวก
ของชุมชนกับดินในบริเวณใกล้เคียงให้ทำพลา
ที่ในการพลาพื้นและระบายน้ำฝนลงสู่ดิน

ทางฝั่งตรงข้ามกับตัวเมืองของอำ
เภอมัญจาคีรี ใต้พบหินศิลาเป็นแนวยาวจาก
ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือมาทางทิศตะวันออก
ลักษณะให้ทราบกับตัวเมืองแล้วจึงทิศตะวันออก
มาทางใต้ ผ่านจุดศูนย์กลางของตัวเมือง
วัดป่าที่ทิศตะวันออกมาทางทิศใต้ทิศเหนือ
และทางทิศเหนือที่เชื่อมเป็นเส้นกันน้ำจาก
ตัวเมืองไว้โดยบริเวณ ๑. ๑. ประชาชนคงจะ
บ้านเรือนอยู่บริเวณโดยรอบของตัวเมือง

ตัวเมืองทางทิศทิศตะวันตกและ
ทิศตะวันตก มีหินศิลาหินออกไปเป็นปึกของ
สองข้าง ทั้งทิศทั้งสองนี้ได้ทำหน้าตัวบ้าน
ที่โอบมาจากที่เนินสูงทางทิศทิศใต้ของตัว
เมือง ยังพบได้นำหินจำนวนมากต่อเมืองในทุ
ทั้งสามด้าน

ทางทิศเหนือคือหินศิลาหินของ
ตัวเมือง ยังพบหินศิลาหินที่มีน้ำไว้
ข้างเหนือของ ประกอบกับได้พบหินศิลาหิน

เทวรูปพระโพธิสัตว์
จาก บ้านโตนด
อำเภอโนนสูง
จังหวัดนครราชสีมา

ศาสตราจารย์ ดร. ชำนาญ ชำนาญ

ในเคอตันกับมาดอน พ.ศ. ๒๑๐๑ ได้ค้นพบชิ้นส่วนหลายชิ้นของประติมากรรมสลักรูปนางมหิทธิมาในปูนปั้นที่บ้านโคกค้อ อําเภอสว่างแดนดิน จังหวัดนครพนม การค้นพบครั้งนี้ไม่ได้เกิดจากการขุดค้นตามหลักวิชาการการขุดค้นโบราณคดี แต่เป็นการค้นพบโดยบังเอิญ คือได้ค้นพบชิ้นส่วนเหล่านี้ภายในของถังเจตีย์ เมื่อปี ๒๕๒๔ เจตีย์ถูกทำลายลงโดยรถบรรทุกเครื่องจักรกลหนักที่ทับบ้นของชาวบ้านริมทางหลวงที่ไปยังอําเภอดงหลวง (ระหว่างหลักกิโลเมตรที่ ๑๑๑ และ ๑๑๒)

แม้ว่าเราไม่อาจทราบได้เกี่ยวกับอายุของพระเจดีย์องค์นี้ แต่เราสามารถทราบได้ว่า นอกจากชิ้นส่วนของประติมากรรมสลักรูปที่ค้นพบแล้ว ยังได้ค้นพบพระพิมพ์ที่เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิอีกองค์หนึ่ง ซึ่งแม้ว่าจะเป็นแบบแปลก แต่ก็อาจจัดอยู่ในศิลปะการรังสรรค์อย่างใดก็ได้ ชิ้นส่วนเหล่านี้ประติมากรรมสลักรูปก็มีลักษณะอยู่ในสถานที่เกิดเมื่อราวสมัยหนึ่ง แต่เป็นทิวทัศน์อีกชนิดหนึ่งของ ไบรอนวิศดุสิ่งที่ ๒ ซึ่งได้ค้นพบอย่างๆ เกี่ยวกับวิชาโบราณคดีในพุทธศาสนา คือเมื่อมีซากประติมากรรมที่สำคัญ หรือชิ้นส่วนของภาพสลัก ที่แสดงลักษณะเมื่อใดก็ไม่

สามารถทราบได้แน่นอน รวมทั้งมีตำนานและแบบคิดอย่างๆ กัน ไบรอนวิศดุเหล่านี้จะถูกรวบรวมโดยทางของสิ่งก่อสร้าง เช่น เจดีย์รวมทั้งภายใต้หรือในฐานะประติมากรรมขนาดใหญ่ เมื่อเวลาสร้างหรือซ่อมแซมสิ่งก่อสร้างหรือประติมากรรมขนาดใหญ่เหล่านี้ ทั้งนี้ก็เพื่อมุ่งหวังบุญกุศลนั่นเอง

ด้วยเหตุนี้ระยะเวลาที่ก่อสร้างพระเจดีย์หรือประติมากรรมขนาดใหญ่ จึงไม่เกี่ยวข้องกับอายุของชิ้นส่วนของประติมากรรมที่บรรจุอยู่ภายใน ซึ่งที่เราอาจใช้ได้อย่างดีที่สุดจากโบราณวัตถุเหล่านี้ก็เกี่ยวกับระยะเวลาหลังยุคเท่านั้น นอกจากนั้นเราไม่สามารถทราบถึงสถานที่ตั้งถิ่นฐานของโบราณวัตถุเหล่านี้ด้วย เทวรูปพระโพธิสัตว์มีลักษณะที่วางท่าอย่างใดก็ได้ คืออยู่ภายในฐานเดียวกัน คือแม้ว่าเราจะสามารถหาอายุเวลาที่พบบนได้จากประวัติของลักษณะแบบคือป แต่สถานที่ตั้งถิ่นฐานยังไม่อาจทราบได้โดยแน่นอน การที่จะค้นพบชิ้นส่วนของเหลือของประติมากรรมรูปนี้ของพระเจดีย์ที่อาจให้ความรู้ได้อย่างแน่นอน คือการจะเป็นการสุกหรืออยู่มาแต่ ซึ่งที่เราจะกล่าวได้อย่างดีที่สุด ก็คือว่าภาพสลักรูปชิ้นส่วนต่างๆ ของเทวรูปที่ปรากฏอยู่ในภาพเจดีย์ที่บ้านโคกค้อ รวมทั้งการค้นพบอื่นๆ

ศาสนาที่มีอยู่อย่างแน่นแฟ้นในดินแดนแถบ
นั้น" ทำให้เราคิดได้ว่าชิ้นส่วนสัมฤทธิ์เหล่านี้
ก็คงไม่ได้ใช้สำหรับหาโชคลาภ

ชิ้นส่วนสัมฤทธิ์ที่ค้นพบที่บ้านไลนค
และอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสมิทธา
วาร์ก จังหวัดนอร์เวลลีนา (ปัจจุบันอยู่ใน
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนครฯ) เป็น
ชิ้นส่วนแผ่นทองเหลืองของประติมากรรมทั้ง
หมด สำหรับองค์บนของเครื่องทรง เวลาที่ไม่
สามารถทราบได้ หมายความว่า เราไม่ทราบ
ภาคกระเน ดินทวารูป สัมฤทธิ์ชิ้นนี้ก็ได้ทั้งหมด
แล้ว อย่างไรก็ตามชิ้นส่วนสัมฤทธิ์เหล่านี้ซึ่ง
คงเหลืออยู่ที่จะแสดงให้เห็นถึงคุณค่าทาง
เทวศิลป์และทางลัทธิส่วนอันเป็นลักษณะของประ
ติมากรรมรูปนี้ได้ รวมทั้งขานเสียงให้เขิน
ถึงกำหนดการดูชิ้นที่อื่นข้างบนนั้น และยัง
ทำให้สามารถภาคกระเนดินทวารูปทั้งสองก็ได้
อย่างกว้าง ๆ ซึ่งเมื่อมาจากการพิจารณา
เปรียบเทียบกับประติมากรรมอื่นๆ ที่ขุด
พบบริเวณเดียวกันกับประติมากรรมอื่นๆ ก็จะ
ทำให้ทราบกำหนดที่ได้ทั้งอายุและลักษณะรูปเคารพ
และทำให้สามารถระบุปัญหาเกี่ยวกับความ
สัมพันธ์ระหว่างสองชิ้นต่าง ๆ ในภาคเหนือ
ของแอ่งก่อนยุคคริสตวรรษที่ ๑๕ ได้เป็น
อย่างที่ยึดทั่ว

สำหรับกร พิจารณา ชิ้นควีของ
ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะไม่พิจารณาเฉพาะ
แค่ชิ้นส่วนที่บ้านไลนคเท่านั้น แต่จะ
พิจารณาพร้อมกับประติมากรรมอื่นๆ ซึ่ง
เป็นหลักฐานที่พบกันมาตลอด และโดย
เฉพาะอย่างยิ่งกับกลุ่มประติมากรรมสัม
ฤทธิ์ที่สำคัญ ซึ่งค้นพบที่อำเภอประโคน
ชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ใน พ.ศ. ๒๕๐๘
ประติมากรรมกลุ่มนี้ น่าเสียดายที่เรามีได้
แค่ผู้พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนครฯ
เคยจนองค์เดียว แต่เข้าไปอยู่ในพิพิธ
ภัณฑสถานบุคกด ซึ่งเราเข้าไปดูได้โดย
ยาก และการทำบัญชีกลุ่มประติมากรรม
กลุ่มนี้ทั้งหมด ที่ไม่อาจกระทำได้

ชิ้นส่วนสัมฤทธิ์จากที่บ้านไลนค ชิ้น
ส่วนสัมฤทธิ์ที่เรามาอยู่ในพิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติสมิทธา วาร์ก คงมีแค่เพียงครึ่ง
พระพักตร์พระบาท ชิ้นส่วนอื่นๆ ของพระ
องค์ไม่ได้ค้นพบเลย

เค็ชเช เกอานักคาเชน ขลุ่ยนางขลุ่ย
ซึ่งเคยถูกมองว่าเป็นหลายส่วน แต่ก็ยังบริ
บูรณ์พอที่จะ สามารถซ่อมแซม ให้เป็นรูปได้
ทั้งชิ้น" เค็ชเชนี้สูงถึงสามฟุตหก (สาม) ฟุต
ไปจนถึงสองฟุต ขลุ่ยนางขลุ่ย ๖๖ เซนติเมตร
(รูปที่ ๑.๒)

ท่อนหน้าของพระกรรพ ใต้คันทับ ๓
ซีก และก็ลงมาจากเทวรูปองค์เดียวกันนั้น
เอง พระกรที่ท่อนล่างขวาหักไปครึ่งหนึ่ง แต่
พระหัตถ์ยังทรงอยู่ดี แสดงว่าพระหัตถ์ที่หัก
ออก โขมมีพระอภัยมณี (นิ้วหัวแม่มือ) และ
พระมณีนิมา (นิ้วกลาง) จวบกับเป็นท่าแสดง
ถึงปางประพาศธรรม (วิหกรณุปรา) หรือ
กฎะณัฏฐ์ หรือสังกักรณหัตถ์ พระหัตถ์นี้
กะมือจึงทรงสิ่งหนึ่งที่ยึดออกนอกไว้ และเป็น
วิหกรณุปราเกี่ยวกับที่ทรงห่อหุ้มเป็นชั้นเกี่ยว
กับประติมากรรมขนาดเล็ก ท่อนหน้าของ
พระกรอีกข้างหนึ่งดูจะเป็นของพระกรข้างอ่า
ยังทรงอยู่ดี ยกเว้นแต่พระหัตถ์ซึ่งหักเสียตั้งแต่
ส่วนปลายของฝ่าพระหัตถ์ ท่อนหน้าของพระ
กรชิ้นนี้แสดงให้เห็นถึงรอยแตกแยกและเพื่อ
พระศอก ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ลงถึงพระกร
เบื้องบนที่หายไปเสียแล้ว ท่อนพระกรชิ้นที่
๓ แยกหักจากจนเสียรูปและไม่อาจให้ภาพ
รู้อะไรได้ ควรกล่าวไว้ด้วยว่าพระมณีนิมาของ
ซีกพระกรข้างบนพระศอกลงไปตามถึงซีกพระ
หัตถ์ ๔๖.๕ เซนติเมตร พระกรที่มีนิ้วพระ
หัตถ์นั้นยาว ๒๔ เซนติเมตร (รูปที่ ๓)

ส่วนล่างของพระกร ขนดง โขม
พระขงที่ขวาและพระบาทซ้าย พระขงที่ขวา
ด้านหลังหักเสียให้พระขง (หัวขง) และ

ด้านหน้าก็ไม่มีพระขง สูง ๗๖ เซนติเมตร
พระบาทซ้ายหักเสียเหมือนซีกพระบาท พระ
บาททั้งสองข้างยาว ๔๔ เซนติเมตร ทั้งสอง
ข้างยังทรงมีก้นสำหรับนั่งในฐานก็อยู่ไว้
ไว้ เกือบจะเป็นรูปพระเทิน สูง ๑๓.๕ เซน
ติเมตร (รูปที่ ๔)

แม้ว่าจะคงเหลือชิ้นส่วนแต่เพียงเท่า
นี้ แต่เราก็สามารถกล่าวได้ว่า ประติมา
กรรม ๔ กร (จุฑารุข) รูปนี้เป็นประติมา
กรรมชิ้น และคงมีพระอภัยมณี (ศรีภัก)
เสด็จออกตามแบบประติมากรรมสัมฤทธิ์ที่
(รูปที่ ๕, ๖) ซึ่งเราจะได้กล่าวในภายหลัง
ว่าอยู่ในสมัยเดียวกับประติมากรรมที่บ้าน
โสนก สันนิษฐาน ๔ กรแสดงให้เห็นจากการ
ที่พระกรข้างบนจะแตกแยกออกไปเพียงแต่
เดียว แสดงให้เห็นว่าพระกรที่ ๒ แกะเ
ขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นว่าไม่มีพระกรที่
๓ หรือ ๔ (ประติมากรรม ๖ หรือ ๔ กรมี
อยู่น้อย ในสมัยเดียวกับประติมากรรมที่บ้าน
โสนกนี้) สำหรับท่าทาง ก็คงเป็นการยืน
แบบธำมรงค์ (เนื่องพระองค์เฉพาะท่อนบน)
เล็กน้อย การที่พระขงที่ขวาหักออกเป็นเส
ตรงทั้ง และลักษณะของพระขงที่ด้านหน้า
ใต้พระขง ก็แสดงให้เห็นด้วยว่าประติมา
กรรมรูปนี้ไม่ได้ประทับนั่งพร้อมพระบาท

(ประณีตปาตามณี) ซึ่งจะทำให้กันพลำ
ของพระชนม์เจ้าต้องเป็นเส้นเดียวเจ้าหาผ้า
พระบาทและผ้าหลังของพระชนม์ ให้พระ
ราชผู้ต้องพับ ยาวกันข้าม ความแตกต่าง
เนื่องด้วยการระหว่างนภนของพระชนม์และ
เกียรต้างให้พระบาทกับภนต้นนภน ทำ
ให้คิด ได้ว่าเส้นตรงทั้งของพระชนม์ราชานัน
คง ได้สักส่วนกับพระชนม์ราชที่ใกล้จะเล็ก
น้อย

จากการเปรียบเทียบขนาดของชิ้น
ส่วนสัมฤทธิ์ที่ค้นพบกับกฎของอัตราส่วนประ
ติมากรรมต่าง ๆ ในภาคเอเชียอาคเนย์ ทั้งนี้
หมายถึงว่าในระยะเวลาที่เราทำการศึกษาอยู่นี้
(กฎเหล่านี้เกี่ยวข้องกับรูปร่างของประติมากรรม
ซึ่งไม่สูงเด่นเท่ากับประติมากรรมในทวีป
ยุโรป) จากกฎที่ว่า ประติมากรรมที่
ปั้นโดยคนทำสูงตั้งแต่ราว ๑.๑๐ ถึง ๑.๓๐
เมตร (ไม่รวมเกียรต้างได้) คือราว ๒
เท่าของร่างกายมนุษย์จริงๆ ดังนั้น ทิว
รับหรือรูปพระนางราชันยารวมถึงผู้ซึ่งได้ค้น
พบเฉพาะองค์ที่ปราสาทแม่บุญพระวันตก ณ
เมืองพระนครในปะเทศกัมพูชา ราว ๑๐
ปีมาแล้ว (ในคือประติมากรรมภาพ ราว พ.ศ.
๑๙๕๐ จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗) และ
มีขนาดใหญ่มากว่าประติมากรรมที่ปั้นโดยคน

เล็กน้อย ประติมากรรมทั้งสองนี้ก็เป็น
ประติมากรรมสัมฤทธิ์ที่ใหญ่ที่สุดที่เคยค้น
พบกันในภาคเอเชียอาคเนย์ ทั้งนี้เพราะ
ความว่าไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าประติมากรรม
สัมฤทธิ์ใหญ่ยุคอื่นใดในเชิง ๒ รูป ซึ่ง
สูญหายไปเนื่องด้วยจากชนหินและหินที่กา
ระสัน ประติมากรรมสัมฤทธิ์ในหมู่เกาะ
อินโดนีเซียทั้งสองรูปนี้อาจเปรียบเทียบกับขนาด
ความใหญ่ให้จากข้อสังเกตที่ค่อนข้างเหลืออยู่

สำหรับประติมากรรมสัมฤทธิ์ขนาดใหญ่
ใหญ่เช่นนี้ ความสามารถในการหล่อย่อม
เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ประติมากรรมดังกล่าว
ย่อมใช้วิธีปั้นด้วยมือก่อน วิธีนี้เป็นวิธีเดียว
ที่ใช้กันอยู่ในทวีปเอเชีย อย่างน้อยก็จากกระ
ทั่งถึง สมัยที่มีการปั้นหล่อด้วยวิธีการในจีน
ทวีปยุโรป ตรงข้ามกับเทวรูปสัมฤทธิ์พระ
นางราชันยารวมบุญพระวันตก ซึ่งเรา
สามารถทราบได้ (รูปที่ ๑๒) ว่าสามารถ
กันไว้ด้วยเหตุ เช่นเดียวกับประติมากรรม
สัมฤทธิ์ขนาดใหญ่อื่น ๆ ในคือประติมากรรม
คือพ่อขุนวิ แต่เราก็ไม่สามารถทราบได้ว่า
เทวรูป พระโพธิสัตว์องค์นี้หล่อขึ้นก่อน
แต่การบูรณะขนาดใหญ่เช่นนี้ก็จะจะไม่ให้พ่อ
ขุนเป็นเช่นเดียวเป็นแน่ วิธีการหล่อเช่นพ่อ
ขุนองค์นี้เอง ในบรรดาประติมากรรมสัมฤทธิ์

ขนาดใหญ่วิวที่รู้จักกันในภาษาละตินว่า *panoramic* ก็
มีการรูปพระโพธิสัตว์อัมฤทธิ์จากบ้านโคกน
องที่นั่นเท่านั้น ที่ไม่มีรอยของดอกมาเป็น
เม็กลึก ๆ (ซึ่งเกิดจากหล่นหินมีขนาดไม่
เล็ก) ความผิดปกติเหล่านี้ช่างสลักรู้ทั้งใน
ศิลปะจีนและศิลปะอินเดียต่างก็พยายาม
แก้ด้วยการใช้แผ่นสลักรู้เล็ก ๆ รูปสี่เหลี่ยม
จัตุรัสหรือสี่เหลี่ยมผืนผ้า นึกเข้าไปอย่าง
ระมัดระวังบนพื้นผิวซึ่งได้เตรียมไว้ก่อนแล้ว

ลักษณะรูปวางของพระโพธิสัตว์องค์นี้
ก็สวยงามอย่างหนึ่ง เป็นกันว่าลักษณะใบหน้า
เหมือนบุรุษกษัตริย์วรรณะที่สง่างาม
รูปทรงก็เรียว รวมทั้งนิมิตบนหลังผ้าพนัก
และท่าทาง แม้จะสิ้นพระบาทจะยื่นออกไป
มากผิดปกติ (รูปที่ ๔) จนน่าแปลกใจ เรา
ก็ไม่ควรคิดว่าเป็นลักษณะพิเศษทางด้านเชื้อ
ชาติ หรือเป็นความพยายามที่จะทำให้
ประติมากรรมคงอยู่ได้อย่างมั่นคง หรือเป็น
ฝีมือที่เลว การกระทำเช่นนี้เป็นแต่เพียงการ
แก้ความหมายของช่างแกะสลักตามแบบ
ลักษณะในอินเดียหนึ่งเท่านั้น ลักษณะเช่นนี้
ต้องการให้พระพุทธรูปเป็นสัณฐานต่าง ๆ
แตกต่างกันไปจากรูปมนุษย์ คือทำให้สิ้น
พระบาทจะมีขนาดใหญ่ แต่สำหรับข้อ
พระบาท ฝีมือลักษณะไม่ยอมส่วนตามกายวิภาค

การสร้างข้อพระบาทเช่นนี้ ดูน่าประหลาด
ใจสำหรับประติมากรรมที่มีลักษณะสวยงาม
ดังกล่าว แต่ลักษณะเช่นนี้ก็มีอยู่แก่ประติมา
กรรมทั่วไปในสมัยนั้น หรืออาจเป็นความตั้งใจ
ที่ ชวนเสียดมหาบุรุษลักษณะอีก ข้อหนึ่งก็
กล่าวว่าพระบาทนี้ข้อพระบาทสูง ยิ่งกว่าการ
แสดงถึงความไม่รู้หรือความสามารถ
ของช่างโคกทั่วไป

สำหรับประติมากรรมที่บ้านโคกนี้
ก็มีปัญหา ๒ ข้อเกิดขึ้น คือเกี่ยวกับท่าทาง
อายุและภารกิจความหมายว่าเป็นรูปของ
ใคร ทั้ง ๆ ที่มีรูปทั้งสองข้อนี้ไม่เหมือนกัน
ถึงสองครั้ง แต่ก็อาจพบได้ด้วยการเปรียบเทียบ
ตามแบบศิลปะ โสภณศิลป์อย่างหนึ่งกับ
ประติมากรรมของซึ่งประติมากรรมที่บ้าน
โคกนี้ได้เอื้อมถึงอยู่อย่างใกล้ชิด ประติมา
กรรมของมันเป็นประติมากรรมที่มีค่าพอ
อายุและแน่นอนที่สุดในภาคเอเชียอาคเนย์

การกำหนดอายุเวลา ของประติมากรรมที่บ้านโคก

ในการเปรียบเทียบกับครั้งหนึ่ง เรา
อาจคิดได้ว่าประติมากรรมที่บ้านโคกนั้น
อาจคงอยู่ในสมัยโคกสมัยหนึ่งใน ๑ สมัย
ของคือปัจจุณ ดังต่อไปนี้ คือ

๑. คือปาริชนแบบบาปวน (ครึ่ง
หลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ไปจนถึงต้น
พุทธศตวรรษที่ ๑๗)

๒. คือปาริชนแบบก่อนสร้างเมือง
พระนคร (ให้แบบศิลปะในไพรกเมงหรือ
คือแบบกำแพงพระ ที่สองแบบก่อนเมือง
ขึ้น มีธาตุฐานของพุทธศตวรรษที่ ๑๓
และครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๑๔ และมี
ระยะเวลาเปลี่ยนมาจากแบบหนึ่งไปสู่อีก
แบบหนึ่งในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๓)

๓. คือปาริชนแบบบันทายศรี (โบราณ
การครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๑๖)

การที่ลักษณะของเครื่องนุ่งห่ม ซึ่ง
แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงในศิลปกรรมจาก
แบบหนึ่งไปสู่อีกแบบหนึ่งโดยอาศัยสิ่ง ได้
สูญหายไปจากประติมากรรมที่บ้านโตนด ทำให้
ได้เร้าจำต้องมองอยู่ในระหว่างศิลปะ ๓ แบบ
ข้างต้น

สมมุติฐานสำหรับศิลปกรรมแบบบา-
ปวนทั้งนี้ค่อนข้างง่าย ๆ และคงจะมาจากเหตุ
การณ์ที่ว่า นอกไปจากศิลปกรรมแบบบาปวน
(คือสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ที่ให้สร้างประ-
ติมากรรมต้นอุษะขึ้นเป็นชุด แต่ก็ไม่ค่อย
เป็นที่รู้จักกันดี ในจำนวนนี้ มีรูปนันท ชัน
อังกะริกษาอยู่ตัวกระไร หรือตัวพระ

มหาณัฏฐี เมืองฉันทาเสร์ ประเทศพม่า)
อันเป็นศิลปะที่อาจรู้จักได้โดยง่ายแล้ว ก็อ-
คงเหลือแต่เพียงคือปาริชนแบบบาปวนเท่า
นั้นที่สามารถผลิตประติมากรรมสมัยสุโขทัย
สำคัญ ๆ (รูปที่ ๑๒) และชิ้นส่วนอื่น ๆ
ของประติมากรรมขนาดใหญ่ได้

สมมุติฐานข้อที่ ๒ เกี่ยวกับแบบคือป-
เป็นการรวบรวมลักษณะที่เด่นชัดทั้งหมด
อันเป็นลักษณะทางศิลปกรรมสมัยหนึ่ง โดย
เฉพาะ และไม่ปรากฏในสมัยอื่น

สมมุติฐานข้อสุดท้าย เกี่ยวกับกัน
ตุลาภิธาน และอาจถือได้ว่าเป็นการประ-
ดิสน์อันเกี่ยวระหว่างสมมุติฐาน ๒ ข้อแรก
สมมุติฐานข้อที่ ๑ นี้ ทั้งสิ้นเป็นการยืนยันอย่าง
ชัดเจนว่าแบบโบราณของประติมากรรม ซึ่ง
มีปรากฏอยู่ในศิลปบันทายศรี แต่คือแบบที่
ก็มีลักษณะแบบคือปที่เก่ากว่าอยู่เสมอ

จากสมมุติฐานทั้งสาม ข้อเท็จจริง
สามารถอธิบายได้เกี่ยวกับลักษณะสมัยก่อน
เมืองพระนครบางประการที่หาไม่อาจปฏิเสธ
ได้ ว่าเกี่ยวข้องกับประติมากรรมจากบ้าน
โตนด

จากความจริงดังที่เรากล่าวกันก่อนไป
เฉพาะของสมมุติฐานข้อที่ ๒ เท่านั้นเป็นข้อ
ที่อาจจะยอมรับได้ ในศิลปกรรมแบบบันทาย